

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет філології і журналістики
Кафедра української мови та славістики

Кваліфікаційна робота
ФОРМУВАННЯ УСНОМОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Спеціальність 014 Середня освіта
Освітня програма «Середня освіта
(Українська мова і література)»

здобувача другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Воронової Софії Анатоліївни

Науковий керівник:
доктор філологічних наук,
професор
Тележкіна Олеся Олександрівна

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ УСНОМОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	8
1.1. Висвітлення проблеми розвитку усномовленнєвої компетентності старшокласників у працях українських та зарубіжних науковців	8
1.2. Науково-методичні засади розвитку усного мовлення учнів 10–11 класів у шкільному курсі української мови	16
1.3. Психологічні та вікові особливості учнів старшої школи, які необхідно враховувати під час формування усномовленнєвих умінь і навичок	21
1.4. Лінгводидактичні чинники формування усномовленнєвих умінь і навичок старшокласників	24
Висновки до розділу 1	27
РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИКО-КОНСТАТУВАЛЬНИЙ МОНІТОРИНГ РОЗВИТКУ УСНОМОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ	30
2.1. Аналіз програм з української мови щодо розвитку зв'язного мовлення учнів 10–11 класів	30
2.2. Відображення програмового матеріалу з розвитку зв'язного мовлення старшокласників у підручниках з української мови	35
2.3. Діагностико-констатувальний зріз знань і вмінь учнів старших класів із розвитку зв'язного мовлення	46
Висновки до розділу 2	51
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ РОЗВИТКУ УСНОМОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	53
3.1. Методика засвоєння мовленнєвих знань старшокласників на уроках української мови	53
3.2. Система вправ і завдань для формування усномовленнєвої компетентності	60
3.3. Можливості використання аспектних уроків української мови й уроків розвитку зв'язного мовлення для формування усномовленнєвої компетентності старшокласників	63
3.4. Статистична діагностика результатів вироблення усномовленнєвої компетентності учнів старшої школи за експериментальною методикою розвитку зв'язного мовлення	69
Висновки до розділу 3	72
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	76
ДОДАТКИ	83

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

РЗМ – розвиток зв'язного мовлення

ЗЗО – заклад загальної середньої освіти

МОН – Міністерство освіти і науки України

ЗВО – заклад вищої освіти

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одним із найважливіших освітніх завдань України є формування мовленнєвої особистості школярів закладів загальної середньої освіти (далі ЗЗСО). У Державному стандарті загальної середньої освіти та чинній навчальній програмі з української мови висвітлено мовленнєву змістову лінію, яка передбачає розвиток усного мовлення учнів, уміння користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання і впливу. Тому провідною ідеєю навчальної діяльності є створення оптимальних умов для формування усномовленнєвої компетентності на уроках української мови:

- 1) забезпечення сприятливих умов для невимушеного спілкування;
- 2) впровадження монологічних, діалогічних, полілогічних форм навчання дискусійного характеру;
- 3) надання учням можливостей для систематичної самостійної творчої діяльності учнів на аспектних уроках та розвитку зв'язного мовлення (РЗМ);
- 4) використання ігрових, інтерактивних вправ для мовленнєвого розвитку.

Відомо, що основним способом реалізації комунікативних потреб людини у процесі спілкування є мовленнєва діяльність. Користуючись мовою як засобом пізнання й комунікації у процесі навчання, школярі реалізують чотири види мовленнєвої діяльності: слухання (аудіювання), говоріння, читання і письмо. Одночасно відбувається практичне засвоєння формул ввічливості, розвиток творчих здібностей, створення власного мовленнєвого портрета. Формування й удосконалення навичок усного мовлення учнів старшої школи – складний процес. Він охоплює вироблення в учнів умінь і навичок аудіювання, говоріння, що включає роботу над побудовою монологічних, діалогічних і полілогічних висловлювань.

У процесі розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо), що здійснюється на уроках української мови, відбувається збагачення мовно-мовленнєвого досвіду школяра, активізується

словниковий запас, розвивається комунікативна компетентність, що забезпечує позитивну мотивацію мовленнєвої діяльності відповідно до віку й особистих інтересів.

Мета магістерської роботи – розробити, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити методику формування усномовленнєвої компетентності старшокласників на аспектних уроках та уроках розвитку зв'язного мовлення.

Досягнення окресленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

1) обґрунтувати теоретичні основи формування усномовленнєвої компетентності старшокласників на уроках української мови: місце розвитку усного мовлення у шкільному курсі сучасної української літературної мови; психологічні та вікові особливості школярів старшого віку під час формування мовленнєвих умінь і навичок; функціонування лінгводидактичних чинників у процесі формування усномовленнєвих умінь і навичок;

2) здійснити аналітико-констатувальне дослідження стану розвитку усномовленнєвих умінь старшокласників ЗЗСО: моніторинг розвитку зв'язного мовлення у програмі з української мови, проаналізувати, як цей матеріал представлений у підручниках з української мови, здійснити діагностико-констатувальний зріз знань і вмінь учнів із розвитку зв'язного мовлення та описати його результати;

3) створити експериментальну методику формування усномовленнєвої компетентності старшокласників під час розвитку зв'язного мовлення: методику засвоєння знань із розвитку зв'язного мовлення; систему вправ і завдань для формування усномовленнєвої компетентності старшокласників – умінь і навичок відтворення, створення і виголошення текстів; запропонувати типи, структуру і зміст уроків розвитку зв'язного мовлення для формування усномовленнєвої компетентності старшокласників і з'ясувати ефективність результатів формувального експерименту.

Об'єкт дослідження – процес навчання української мови і розвитку зв'язного усного мовлення старшокласників.

Предметом дослідження є методика формування усномовленнєвої компетентності учнів старших класів на уроках української мови.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що формування усномовленнєвої компетентності учнів старших класів ЗЗСО на основі взаємозв'язку аспектних уроків і розвитку зв'язного мовлення може бути ефективним за умов:

– дотримання психолого-педагогічних, лінгводидактичних і дидактично-мовленнєвих особливостей формування мовленнєвої компетентності здобувачів освіти;

– використання методів, прийомів і засобів як допоміжних компонентів освітнього процесу розвитку усного мовлення з дотриманням загальнодидактичних і власне методичних закономірностей і принципів навчання;

– застосування системи тренувальних вправ і завдань.

Методи дослідження. Для досягнення мети, визначеної у кваліфікаційній роботі, були використані теоретичні й емпіричні методи:

1) теоретичні: аналіз, синтез, індукція та дедукція (опрацювання сучасної психолого-педагогічної та методичної літератури з теми дослідження); системний метод (вивчення особливостей побудови та формування системи вправ і завдань, спрямованих на розвиток усномовленнєвої компетентності учнів 10–11 класів);

2) емпіричні: бесіди, тестування, опитування, спостереження, педагогічний експеримент, метод кількісної та якісної обробки отриманих даних та їх інтерпретації.

Практичне значення роботи полягає в осмисленні й науковому обґрунтуванні системи роботи над розвитком зв'язного мовлення старшокласників; у визначенні мовно-мовленнєвих знань, умінь і навичок із

РЗМ як компонентів мовленнєвої компетентності; у проведенні аспектних уроків і уроків РЗМ, їхніх типів, структури і змісту, актуальних для формування усномовленнєвої компетентності учнів старших класів.

Дослідно-експериментальну роботу проведено на базі Соснівської гімназії Шептицької міської ради Львівської області.

Апробація результатів магістерської роботи здійснена під час щорічної Всеукраїнської наукової конференції учнівської та студентської молоді «Актуальні питання сучасної філології та журналістики» (2024–2025 і 2025–2026 н. р.), що відбувалася на базі Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (додаток Ж).

Публікації. Окремі положення і результати магістерської роботи висвітлено в публікаціях «Вплив медіаконтенту на розвиток усномовленнєвої компетентності старшокласників» [13], «Формування усномовленнєвої компетентності старшокласників закладів загальної середньої освіти» [15], «Система вправ для формування усномовленнєвих умінь і навичок старшокласників на уроках української мови» [14].

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаної літератури і додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 108 сторінок, основного тексту – 67 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ УСНОМОВЛЕННЄВИХ
УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

1.1. Висвітлення проблеми розвитку усномовленнєвої компетентності старшокласників у працях українських та зарубіжних науковців

Сучасні суспільні зміни, а також активні процеси глобалізації та інтеграції стали основними передумовами для впровадження компетентнісного підходу в педагогічну теорію та освітню практику. Аналіз праць провідних дослідників (Н. Бібік, Н. Бондаренко, Г. Васьківська, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Груба, І. Єрмаков, С. Караман, В. Кремень, О. Овчарук, О. Пометун, Е. Помиткін, Л. Помиткіна, Л. Попова, Дж. Равен, О. Савченко, В. Химинець та ін.) засвідчує, що формування компетентнісної парадигми стало відповіддю на суспільні запити та потреби особистості.

«Проблему мовно-мовленнєвої підготовки старшокласників з української мови розглядали чимало науковців, мовознавців, психологів, педагогів і лінгводидактів, серед яких: Ф. Бацевич, О. Біляєв, К. Климова, А. Нікітіна, Н. Остапенко, М. Пентиліук, Л. Скуратівський та інші» [14, с. 26].

Патрік Гриффін, професор Мельбурнського університету і керівник проєкту міжнародного рівня з оцінювання навичок XXI століття (ATS 21S), акцентує: «якщо в індустріальну добу базовими складниками грамотності були читання, арифметика та письмо, то в період сучасності – це критичне мислення, здатність до співпраці, а також комунікативні вміння і креативність» [19, с. 242].

У цьому контексті міжнародні організації, зокрема і ЮНІСЕФ, запропонували «чотирирівторну модель побудови освітніх програм, що включає:

- 1) навчання заради пізнання;
- 2) навчання з метою практичного застосування знань;
- 3) навчання для гармонійного розвитку особистості;
- 4) навчання для життя в суспільстві.

Саме розвиток цих навичок лежить в основі компетентнісного підходу, який орієнтований на посилення практичного спрямування освіти, формування ключових і предметних компетентностей та особистісне зростання учня» [17].

Науковці розглядають компетентнісний підхід як методологічну основу освітньої реформи, як інструмент підвищення якості навчання (В. Химинець [69, с. 244].) та як вимогу сьогодення (О. Ляшенко, О. Топузов [27, с. 32]). Проте на практиці впровадження цього підходу стикається з низкою теоретико-методологічних труднощів, зокрема через неоднозначність потрактування понять «компетенція» і «компетентність», їхніх основних характеристик.

Зараз спостерігається активне обговорення проблеми компетентності та впровадження компетентнісного підходу в освіті на різних наукових форумах і конференціях, збільшилася кількість дисертацій, присвячених цій темі. Незважаючи на велику кількість визначень поняття «компетентність», його зміст дотепер залишається розмитим і постійно доповнюється новими смисловими характеристиками. Автори більшості наукових робіт приділяють увагу формуванню окремих видів компетентностей, зокрема: комунікативній, мовленнєвій, соціокультурній, граматичній та ін.

З огляду на те, що в офіційних освітніх документах уже окреслено перелік ключових компетентностей, яких мають набути учні, а також встановлено предметні компетентності для кожної шкільної дисципліни,

створення нових класифікацій є недоцільним і може ускладнити структуру навчального процесу. Проте дослідники здебільшого зосереджуються на вивченні окремих елементів компетентностей, що породжує певну фрагментарність цих підходів. На сьогодні бракує цілісних досліджень, які б висвітлювали механізми одночасного розвитку ключових і предметних компетентностей учнів саме на уроках української мови.

У Державному стандарті базової середньої освіти запропоноване таке визначення компетентнісного підходу: «орієнтація навчально-виховного процесу на досягнення результатів, серед яких – ключові, міжпредметні й предметні компетентності, розташовані в повній ієрархії» [20]. О. Пометун уточнює це визначення, наголошуючи, що «суть підходу полягає у спрямованості на розвиток ключових і предметних компетентностей учня, результатом чого має стати формування інтегрованої особистісної характеристики загальної компетентності. Ця характеристика охоплює знання, навички, ставлення, досвід, а також моделі поведінки, що формуються у процесі навчання» [59, с. 15].

На основі аналізу наукових джерел можна стверджувати, що компетентність є індивідуальним результатом навчання, який формується під час активної пізнавальної діяльності, самонавчання та самовдосконалення за підтримки кваліфікованого педагога. Вона не зводиться до простої сукупності знань чи навичок, отриманих із навчальних матеріалів. Компетентність постає як особистісна характеристика, що розвивається поступово й не може бути передана іншій людині. Учень виформовує її самостійно, а вчитель виконує роль наставника, який спрямовує процес.

Запровадження компетентнісного підходу в мовну освіту підсилює її практичну орієнтацію: учні повинні не просто мати знання з мови, а й використовувати їх у реальних ситуаціях, аналізувати мовні явища, розв'язувати завдання, спираючись на власний досвід, зосереджуватися на досягненні результату, а не лише на самому процесі навчання.

Поняття «компетентнісний підхід» О. Пометун розглядає як «спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості, результатом якого буде формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості» [59, с. 66].

Ця характеристика має бути сформована в процесі навчання та охоплювати знання, уміння, ціннісні ставлення, досвід діяльності й типові моделі поведінки особистості. В умовах інформаційного суспільства знання мають справжню цінність лише тоді, коли людина здатна продуктивно застосовувати їх у практичній діяльності. Це підкреслює важливість розгляду навчання як основи для подальшої безперервної освіти, що забезпечує цілісне бачення світу, уміння орієнтуватися в інформаційному просторі, аналізувати події та передбачати наслідки власних рішень.

У цьому контексті велике значення має вивчення української мови, яка завдяки своїм метапредметним функціям сприяє розвитку критичного мислення, мовленнєвих творчих здібностей учнів, стимулює їхню інтелектуальну активність та соціалізацію і відіграє ключову роль у формуванні усномовленнєвої компетентності.

«Усномовленнєва компетентність, яка охоплює не лише вміння грамотно й логічно висловлювати свої думки, але й навички ведення діалогу, аргументації та критичного мислення, є важливим компонентом загальної мовної культури. Вона визначає здатність вільно спілкуватися та ефективно взаємодіяти з навколишнім світом через слово» [15, с. 26].

Мова є не лише засобом комунікації, а й важливим каналом для занурення в культурно-історичний контекст, засвоєння моральних принципів і цінностей. Це обґрунтовує необхідність впровадження компетентнісного підходу в навчання української мови як бази для оновлення методик, оскільки цей предмет займає особливе місце в системі шкільної освіти.

Науковці визначають поняття «комунікативна компетентність» як: «1) сукупність знань про систему мови та її одиниці, їх побудову і функціонування в мові, про способи формулювання думок рідною (іноземною) мовою й розуміння суджень інших, про національно-культурні особливості носіїв мови, про специфіку різних типів дискурсів; 2) здатність мовця вербальними засобами здійснювати спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності відповідно до поставлених комунікативних завдань, розуміти, інтерпретувати і формулювати зв'язні висловлювання» [Цит. за: 32, с. 39].

Спадщина таких діячів, як Г. Ващенко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інших, підтверджує вагомий вплив мови на формування психічних, інтелектуальних і моральних якостей дитини. Українська мова, завдяки своєму потужному когнітивному потенціалу, сприяє розвитку національної свідомості, мислення, інтелекту та глибокої поваги до рідного слова. Уживання державної мови є не лише засобом спілкування, а й невід'ємним складником національної ідентичності, що підкреслює необхідність тісного поєднання мовної освіти з опануванням національної культури. Тому особливо важливим залишається посилення національно-культурного аспекту в навчанні мови.

Серед головних завдань учителя-словесника є реалізація кумулятивної функції мови та сприяння формуванню в учнів громадянської свідомості розуміння власної ролі в суспільстві. Сучасна мовна освіта будується на особистісному підході, створюючи умови для розвитку мовної особистості, виховання етичних цінностей і здобуття як предметних, так і ключових компетентностей.

У Пояснювальній записці до чинної програми з української мови рівня стандарту зазначено, що «ключові (загальноосвітні) компетентності – це ті вміння й здібності, яких набуває кожен учень у процесі навчання і які є основою для саморозвитку, самовизначення та реалізації особистості» [64].

Опанування шкільного курсу української мови має забезпечувати формування предметної компетентності як конкретного результату засвоєння навчального матеріалу. Актуальність оновлення змісту мовної освіти зумовлена необхідністю підвищити ефективність суспільних функцій мови та наочно показати її значення і потенціал у житті людини. Зміни стосуються не лише змісту навчальних програм, а й організації освітнього процесу з урахуванням індивідуальних особливостей кожного учня.

При підборі навчального матеріалу важливо зосереджуватися не лише на засвоєнні певного обсягу знань, а насамперед на розумінні реального контексту, у якому ці знання набувають значення. Ефективність такого підходу забезпечується включенням у навчальний процес завдань, важливих для кожного учня.

Перехід до компетентнісного підходу передбачає активніше використання ресурсів поза межами підручника, зокрема роботу з інтернет-джерелами, створення індивідуальних освітніх маршрутів, розвиток самостійного мислення та індивідуальної і колективної рефлексії. Водночас це формує потребу у персоналізованій системі оцінювання, що враховувала б когнітивні та психологічні особливості кожного учня, однак така система поки що не отримала завершеного впровадження.

Оскільки кожне заняття одночасно виконує навчальну, виховну і розвивальну функції, логічно, що підсумкові результати мають відображати їхню взаємодію та нерозривність. У цьому контексті доцільно розглядати рівень сформованості предметної компетентності учнів через створений ними «освітній продукт». Для курсу української мови такими результатами можуть бути власні письмові чи усні висловлення, діалоги, творчі роботи, мініпроекти, запропоновані учнями способи розв'язання комунікативних завдань, а також сформовані під час навчання ціннісні орієнтації та відповідні моделі поведінки.

Сучасний освітній процес дедалі більше акцентує психологічний компонент, що робить особливо актуальним впровадження психодидактичних підходів для формування ключових компетентностей учнів. Дослідження українських психологів, зокрема О. Любченко, О. Петрунко, О. Сергеєнкової, демонструють, що сучасні учні з раннього віку перебувають у середовищі постійного інформаційного потоку, цифрових виборів та швидких новин. Для них пріоритетом стає здатність робити вибір, а найпомітніше розвиненою навичкою є ефективний пошук та обробка інформації. З огляду на це педагогам необхідно враховувати вікові, когнітивні та соціальні особливості учнів із позицій сучасної психології розвитку особистості, зокрема в аспектах формування лідерства, критичного мислення, креативності, емоційного інтелекту, асертивної поведінки.

Цілком слушною в цьому контексті є думка Л. Помиткіної про те, що «без поєднання психолого-теоретичного підґрунтя й педагогічної практики будь-які реформи в освіті не зможуть бути повноцінно втілені. Для того щоб ідеї компетентної освіти були реалізовані не лише декларативно, а на практиці, потрібно не лише час, а й глибоке психологічне осмислення всіх аспектів, що з нею пов'язані» [60, с. 259].

Головним нормативним документом, що регламентує зміст навчання української мови є чинна навчальна програма. Вона визначає комплекс ключових мовознавчих тем, які забезпечують розвиток культури мовлення та навичок нормативного вживання мовних одиниць. Програма спирається на положення, викладені у працях таких українських і закордонних науковців, як Р. Барт, Ф. Бацевич, Л. Булаховський, М. Гайдеггер, Г. Гадамер, В. Гумбольдт, О. Потебня та ін., які наголошують, що мова – це не лише засіб спілкування, а насамперед інструмент пізнання світу, збереження та передачі культурного досвіду, а також прояв внутрішнього «я».

Такий філософсько-комунікативний підхід до мовної освіти визначає принципи формування навчального змісту: програма будується на

адаптованому матеріалі, який відображає комунікативне ядро сучасної української літературної мови. Це дозволяє учням не лише засвоїти мовні норми, а й розвивати як предметні, так і ключові компетентності здобувачів середньої освіти. Особливу увагу при відборі навчального матеріалу автори програми приділили реалізації соціально значущих функцій мови: як засобу самоідентифікації, інтеграції та підтримки культурного взаємозв'язку.

У процесі вивчення української мови учні здобувають системні знання про особливості усного та писемного мовлення, ознайомлюються з основними стилістичними моделями, засвоюють норми сучасної української літературної мови та формують риторичні компетентності. Такий підхід сприяє не лише розвитку мовленнєвої майстерності, а й загальній культурній підготовці учнів, готуючи їх до подальшого навчання та професійної діяльності. Інтеграція у програму матеріалу про доцільне використання мовних одиниць на різних рівнях, увага до типових лексичних і синтаксичних помилок, а також складних випадків правопису, створює умови для системного розвитку практичних мовленнєвих навичок і формування високого рівня мовної компетентності.

До завершення базової шкільної підготовки (9 клас) учні засвоюють фундаментальні розділи мовознавства, тому в 10–11 класах завдання мовної освіти набуває узагальнювального характеру. Програма будується на принципах літературної норми, яка виступає орієнтиром для формування високого рівня мовної культури та свідомого використання мовних одиниць у комунікації.

Під час роботи з навчальним матеріалом акцент слід робити на розвитку умінь ефективно і доцільно застосовувати мовні засоби у різних формах: усній та письмовій. Особливу увагу необхідно приділяти питанням правильного слововживання, орфографічним виняткам, узгодженню складних синтаксичних конструкцій, а також формуванню високих стандартів мовленнєвої культури, що забезпечує розвиток практичної компетентності та критичного мислення у сфері мови.

Слова мовознавця та викладача Ю. Шевчука добре ілюструють сучасну ситуацію з функціонуванням літературної норми в Україні: «Зараз новою нормою є недотримання літературної норми. Напишіть усе, що завгодно, – газетна сторінка це витримає. Театр перестав бути зразком вимови, про ТБ я взагалі не говорю. Тобто всі інституції, які в інших країнах відіграють роль публічних платформ, де практикується літературна норма, в Україні не діють...» [71, с. 55]. Така ситуація підтверджує думку про те, що це формування культури мовлення та засвоєння мовних норм мають бути пріоритетним напрямом шкільної мовної освіти.

З огляду на це, вважаємо, що компетентнісний підхід до викладання української мови виступає фундаментом для всебічного розвитку особистості, яка здатна ефективно орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі, аналізувати факти критично і передбачати наслідки власних рішень і дій. Сучасна мовна освіта зосереджена на особистісному аспекті навчання, який передбачає формування моральних цінностей, світогляду, здатності до самостійної реалізації, а також розвитку ключових і предметних компетентностей учнів.

1.2. Науково-методичні засади розвитку усного мовлення учнів 10–11 класів у шкільному курсі української мови

Висока культура як усного, так і письмового висловлення – істотний показник гармонійного розвитку особистості.

Освітній заклад посідає провідне місце у формуванні мовленнєвої культури школярів, передусім завдяки урокам української мови, де виробляються стійкі навички нормативного мовлення в усіх його формах вияву.

Уточнені вимоги до культури усного мовлення представлені в актуальних лінгвістичних дослідженнях, публічних виступах науковців, педагогів і фахівців з ораторського мистецтва. Так, М. Стельмахович ґрунтовно висвітлює засади і принципи роботи над усним мовленням здобувачів середньої освіти, розглядає «лінгвістичні характеристики усного мовлення, теоретичні та практичні засади його формування в учнів» [63, с. 190].

А. Коваль приділяє особливу увагу проблематиці культури усного мовлення, зосереджуючись на тих компонентах, які визначають ефективність і якість комунікації, зокрема акцентує на таких параметрах, як «вибір слова, наголос, вимова, міміка, жести, інтонація, а також етичні норми ділового спілкування» [24, с. 280].

О. Сербенська зосереджується на формуванні «культури українського усного мовлення, наголошуючи на його вишуканості як показникові інтелігентності мовця» [3, с. 152].

Дослідники пропонують різні підходи до розв'язання проблеми культури мовлення, однак усі одностайні в думці про те, що «володіє звуковою мовою та людина, яка говорить ясно і переконливо, правильно й виразно, вільно оперуючи різноманітними і найбільш доцільними з експресивного боку виражальними засобами усного різновиду літературної мови» [62, с. 7].

У сучасній школі формування в учнів уміння логічно і послідовно висловлювати думки забезпечують виконанням різноманітних письмових завдань. З-поміж таких видів роботи для старшокласників дослідники виокремлюють переказ, твір, творчі завдання.

Переказ – це «вид роботи з розвитку зв'язного мовлення, який передбачає передачу в усній чи письмовій формі прочитаного або прослуханого тексту» [38, с. 328]. Перекази відіграють важливу роль у формуванні мовленнєвої компетентності учнів, оскільки вони розвивають уміння уважно сприймати інформацію на слух чи під час читання й точно її

відтворювати. Виконання таких завдань сприяє глибшому розумінню змісту чужих висловлювань і формує навички адекватно передавати їх як усно, так і письмово. Крім того, систематична робота з переказами створює міцне підґрунтя для вироблення в учнів здатності чітко, логічно й послідовно формулювати власні думки, що є необхідною умовою розвитку грамотного мовлення.

У науковій літературі визначають такі види переказів:

- 1) усні і письмові – за способом передачі тексту;
- 2) навчальні і контрольні – за метою проведення;
- 3) описи, розповіді, роздуми – за характером текстового матеріалу;
- 4) докладні, стислі, вибірккові, творчі – залежно від докладності відтворення змісту тексту і ступеня збереження його композиції [35, с. 329].

Твір – це «вид тренувальної вправи, який передбачає самостійний виклад своїх думок, почуттів, суджень» [38, с. 338]. Твори мають важливе значення у формуванні мовленнєвих, інтелектуальних і творчих умінь учнів. Вони сприяють розвитку вміння самостійно мислити, добирати і систематизувати матеріал, вибудовувати послідовне і стилістично цілісне висловлення. Під час написання творів учні вчаться висловлювати власну позицію, аргументувати думки, робити висновки, що сприяє формуванню критичного мислення. Крім того, така діяльність розвиває творчість, уяву, мовленнєву ініціативність і збагачує словниковий запас. Систематичне написання творів формує навички грамотного письма, удосконалює орфографічну і пунктуаційну компетенції, а також виховує інтелектуальну самостійність і культуру письмового мовлення.

Дослідники, ураховуючи різні критерії, поділяють твори на:

- 1) літературні, вільні – за змістом;
- 2) навчальні, контрольні – за метою проведення;
- 3) усні, письмові – за формою відтворення матеріалу;
- 4) опис, розповідь, роздум – за способом викладу думок;

5) класні, домашні – за місцем проведення;

6) за картиною, за спостереженням, за враженнями – за джерелом одержання матеріалу [35, с. 339].

Творчі завдання – це окрема група вправ, спрямованих на розвиток індивідуальної мовленнєвої ініціативи, образного мислення і здатності учнів генерувати власні мовні продукти. На відміну від переказів, що акцентують точне відтворення змісту, і традиційних творів, які передбачають структуроване розгортання авторського задуму, творчі завдання зосереджені на вільному самовираженні і моделюванні нових текстових ситуацій. Їхнє головне призначення полягає у стимулюванні креативності та розвитку вміння нестандартно працювати з мовним матеріалом, застосовуючи знання у нових комунікативних умовах. Завдання творчого характеру вчать учнів експериментувати зі змістом, мовними засобами, стилем, жанром, а також формують здатність формулювати оригінальні ідеї та знаходити власні рішення. Вони сприяють розвитку уяви, критичного мислення, гнучкості мисленнєвих процесів і підвищують мотивацію до висловлювання.

Науковці виокремлюють такі різновиди творчих завдань:

1) моделювальні: створення текстів за заданою ситуацією, продовження сюжету, зміна структури чи жанру;

2) конструктивні: складання плану, добір заголовка, укладання анотації, створення тез, реконструкція деформованого тексту;

3) інтерпретаційні: коментування висловів, оцінювання прочитаного, створення рецензій чи відгуків;

4) ігрові: мовні ігри, асоціативні вправи.

Зв'язність усного мовлення полягає в умінні мовця оформити власну думку так, щоб її зміст був зрозумілий адресатові. Це передбачає логічне структурування висловлювання, смислову узгодженість окремих фрагментів, послідовність подання інформації та відповідність мовних засобів

комунікативного наміру. Саме завдяки зв'язності слухач може без додаткових зусиль сприйняти, інтерпретувати й оцінити сказане.

Усне мовлення проявляється у різних типах текстів, що різняться організацією комунікативної взаємодії. Монологічні форми зорієнтовані на односпрямоване повідомлення інформації (доповідь, лекцію, промову, виступ за підготовленим текстом, розповідь, опис, міркування). У цих видах висловлювання мовець самотійно формує зміст і керує темпом подання інформації.

Специфіку монологічного тексту, його структуру і принципи побудови укладено розглядає В. Мельничайко. У навчально-методичному посібнику «Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови» дослідник наголошує, що структура монологічного тексту включає: «тему, головну думку, розгорнутий зміст із аргументами, фактами та прикладами і висновок» [36, с. 11].

Діалогічні ж тексти будуються на взаємодії двох співрозмовників і характеризуються чергуванням реплік. До них належить бесіда, повсякденна розмова, суперечка й інтерв'ю. Такі форми вимагають оперативної реакції, гнучкого добору мовних засобів і врахування позиції співрозмовника.

Лінгвістичні особливості діалогічного мовлення в усіх його проявах аналізує Е. Палихата в монографічній праці «Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи» [49, с. 112]. Вивчаючи жанри українського діалогічного мовлення, етикетні норми у спілкуванні та елементи конфліктології, що виникають у процесі діалогу, які становлять основу естетичної культури діалогічного спілкування, дослідниця розглядає «спілкування як інструмент мовленнєвої діяльності, аналізує психологічні аспекти українського діалогічного спілкування, лінгвістичні засади, а також вербальні та невербальні засоби усної комунікації» [51, с. 81], і пропонує практичні завдання, які сприяють «поглибленню знань про діалогічне

мовлення для студентів-філологів, майбутніх учителів, а також учнів закладів загальної середньої освіти» [50, с. 78].

Полілогічні форми у працях із лінгводидактики потрактовують як багатоплановий обмін думками кількох комунікантів. До них належать дискусії, дебати, диспути і полемічні обговорення, які вирізняються високим рівнем аргументованості й різноманітністю поглядів.

Таким чином, розвиток усного мовлення сприяє формуванню всебічно розвиненої, комунікативно компетентної особистості, здатної до ефективної мовленнєвої взаємодії в навчальному, соціальному і культурному середовищі.

1.3. Психологічні та вікові особливості учнів старшої школи, які необхідно враховувати під час формування усномовленнєвих умінь і навичок

Старший шкільний вік охоплює учнів 10–11 класів (приблизно 15–17 років) і відповідає періоду пізнього підліткового та раннього юнацького віку. Цей етап характеризується значними психологічними, когнітивними і соціальними трансформаціями, що безпосередньо впливають на процес формування комунікативної компетентності, основу якої становлять усні мовленнєві уміння й навички учнів.

Дослідники розглядають комунікативну компетентність як інтегральну здатність особистості, що забезпечує оволодіння знаннями, уміннями та навичками, необхідними для самостійного і ефективного функціонування в соціальному, культурному та професійному середовищі.

Ці навички поділяють на такі групи:

1) мовленнєві навички, які допоможуть учням правильно і чітко формулювати свою думку, досягати бажаної комунікативної мети здійснювати основні мовленнєві функції, висловлюватися виразно, зв'язно, логічно та змістовно;

2) соціально-психологічні навички посприяють своєчасному й відповідному до ситуації розгортанню спілкування та його підтриманню;

3) психологічні навички сприятимуть подоланню психологічних бар'єрів під час спілкування, мобілізації на досягнення поставленої комунікативної мети, використанню емоцій як засобу спілкування;

4) навички мовленнєвого етикету допоможуть реалізувати вміння діяти відповідно до ситуації, правильно використовувати ситуативні норми вітання, прохання, пропозицію, докір, співчуття, побажання [32, с. 40].

Важливу роль у розвитку усного мовлення як «найважливішої форми існування мови, як засобу комунікації; воно має багатогранну структурну і комунікативну специфіку, свої особливості порівняно з писемним мовленням, функціонує в багатьох різновидах у всіх сферах нашого життя» [61, с. 75] відіграє мислення, оскільки воно взаємопов'язане з мовленням: з одного боку формує логіку висловлювання, з іншого, – мовлення стимулює розвиток когнітивних процесів.

У психології виділяють три основні види мислення: словесно-логічне, або абстрактне, наочно-дійове та наочно-образне. «Наочно-дійове мислення в розвиненому вигляді властиве й дорослій людині. Наочно-образне мислення в розвинутих формах притаманне учням, які створюють усні висловлювання чи пишуть твори, пов'язані з яскравим уявленням тих чи тих предметів або явищ. Словесно-логічне (абстрактне) мислення дає можливість встановлювати загальні закономірності природи та суспільства, на рівні найвищих узагальнень розв'язувати розумові завдання, будувати наукові теорії» [26, с. 99].

У підлітковому та юнацькому віці формується критичне ставлення до власного «я», зростає потреба в соціальному визнанні, а спілкування з однолітками та старшими стає важливим чинником становлення особистості. Це означає, що для старшокласників особливо актуальним стає розвиток здібності адаптувати мовлення до ситуації, аудиторії та комунікативних норм,

тобто розвивати не лише лінгвістичну компетентність, але й соціальну чутливість, навички діалогічного партнерства та емпатії.

Сучасні дослідники дійшли висновку, що «комунікативний досвід впливає на емоційну сферу підлітків – здатність до вираження, регуляції емоцій, адекватного реагування на емоції інших, а також на рівень тривожності, невпевненості чи емоційного дискомфорту у спілкуванні» [37, с. 102].

З огляду на це для формування усномовленнєвої компетентності необхідно передбачати вправи, які не лише тренують мовні і комунікативні навички, а й розвивають емоційну компетентність – уміння розпізнати, висловлювати, контролювати емоції та використовувати їх як ресурс для успішної комунікації, а також такі, що сприяють розвиткові мисленнєвих процесів відповідно до вікових особливостей.

Автори психолого-педагогічних досліджень відзначають, що в підлітковому віці відбувається активне формування рефлексії та самосвідомості як основних новоутворень розвитку. Це дає змогу старшокласникам усвідомлено оцінювати власне мовлення, коригувати його, планувати висловлювання, співвідносити його форму і зміст зі змістом комунікативної мети.

Однак в учнів часто спостерігаються певні мовленнєві недоліки, які педагоги, на думку І. Синиці, не повинні ігнорувати. З-поміж таких недоліків науковець виділяє надмірну ситуативність висловлювань, нечіткість фраз, недостатня конкретизація об'єктів мовлення, нерівномірність темпу усного висловлювання та стилістичні неточності. Науковець виокремлює основні чинники, що зумовлюють появу таких помилок у мовленні учнів:

- не усвідомлюють їх як ненорму;
- залишаються байдужими до аналізу висловлювань, хоч при бажанні могли б уникнути помилок;

– уживають ненормативні форми через неухважність до мовлення, не мають звички контролювати його;

– роблять помилки через напруження під час мовленнєвої ситуації [Цит. за: 26, с. 67].

І усунення таких неточностей передбачає зусилля не лише педагога, а й учнів. Тому навчання усного мовлення повинно включати етапи аналізу та самоконтролю: оцінювання власних висловлювань, само- і взаєморефлексію, роботу над стилістичною та змістовною адекватністю.

1.4. Лінгводидактичні чинники формування усномовленнєвих умінь і навичок старшокласників

Формування усного мовлення учнів старших класів у сучасній методиці навчання української мови розглядається як комплексний процес, у якому взаємодіють лінгводидактичні чинники, дидактичні принципи, методи та прийоми навчання. Узгоджена дія цих складників забезпечує розвиток у школярів повноцінної усномовленнєвої компетентності, що включає вміння будувати усні висловлення, відповідно до мовних норм, ситуації спілкування та комунікативного наміру. У лінгвістиці та лінгводидактиці «зв'язне мовлення розглядається у таких напрямках: процес утворення зв'язного висловлювання та продукт мовлення: (текст, дискурс)» [8, с.39]. Науковці наголошують, що «усне мовлення формується не лише шляхом засвоєння мовних знань, а й через створення умов для активної мовленнєвої діяльності в освітньому процесі» [40, с. 136].

Одним із ключових лінгводидактичних чинників є комунікативна спрямованість навчання, що орієнтує учнів на практичне використання української мови в реальних мовленнєвих ситуаціях. Як зазначає О. Пошетун,

комунікативний підхід забезпечує «переорієнтацію навчання з відтворення готових мовних конструкцій на самостійне створення висловлень» [58, с. 55].

Важливим також є мовне середовище, що стимулює природний розвиток уміння сприймати і продукувати мовлення. Дослідники підкреслюють значення автентичних джерел інформації, зокрема текстів різних стилів, записів живого мовлення, медіаресурсів, які сприяють розвитку інтонаційної варіативності, темпоритму та природності мовлення.

Провідною умовою результативності мовленнєвого розвитку є системність подання мовного матеріалу, яка виявляється в логічно вибудованій послідовності вправ і в інтеграції різних мовних рівнів. Учні мають розуміти зв'язки між лексикою, граматикою, інтонацією та стилістикою, що дає змогу створювати цілісні й нормативні висловлення, спираючись на комплекс мовних засобів.

Дія лінгводидактичних чинників реалізується через принципи навчання, які визначають загальну методичну стратегію. «Принцип комунікативності забезпечує практичну спрямованість уроків; принцип свідомості – осмислене засвоєння мовних явищ; принцип системності – логічну злагодженість навчального матеріалу; принцип доступності – оптимальний рівень складності завдань; принцип індивідуальності – урахування особистісних потреб і мовленнєвого досвіду учнів. Сукупність цих принципів створює методологічне підґрунтя для побудови ефективної системи вправ» [54, с. 310].

В. Ницета виділяє специфічні принципи навчання риторики у шкільному курсі української мови: позитивної педагогічної взаємодії, гармонізувального діалогу, аксіологізації, антропоцентричності, формування особистості через слово, розвивального впливу, активного сприймання, громадянського виховання, евристичності, «живої» комунікативності, «мовленнєвого вчинку», духовного становлення особистості [2, с. 61–62].

Важливим аспектом організації навчального процесу є методи навчання, які забезпечують взаємодію вчителя і учнів. У методиці розвитку усного мовлення застосовують словесні методи (пояснення, бесіда, коментар), практичні (виконання вправ, створення монологів і діалогів), інтерактивні (дискусія, рольові ігри, групові форми роботи). Використання інтерактивних технологій, на думку Л. Калмикової, сприяє «підвищенню рівня комунікативної активності та формуванню навичок співпраці в спілкуванні» [22, с. 223].

Конкретизація методів відбувається через прийоми навчання, які забезпечують різноманітність мовленнєвих дій. Найбільш ефективними дослідники вважають прийоми моделювання висловлень, трансформаційні вправи (заміна, перефразування), робота з інтонаційними схемами, прийоми стимулювання висловлення (проблемні запитання, мовленнєві ситуації), конструктивні прийоми (укладання планів, доповнення висловлення). Такі прийоми сприяють формуванню автоматизованих навичок і водночас розвивають творчий компонент мовлення.

На думку О. Горошкіної, основою ефективною мовленнєвою діяльністю вчителя-словесника є такі прийоми: «приклад із особистого життя або життя колег, знайомих, метафорична розповідь, пояснення, сторітелінг, лінгвістична мініатюра, історична довідка, цікавий факт, логічні доведення, органічне поєднання мовних і невербальних засобів спілкування, попереднє кількаразове декламування власної промови та ін.» [53, с. 111–112].

«Старший шкільний вік є періодом формування особистості, коли учні не лише прагнуть нових знань з певних предметів, а й готуються до дорослого життя. Успішне володіння усним зв'язним мовленням дає можливість старшокласникам: зрозуміло та ефективно висловлювати свої думки та вміти їх аргументувати, формувати лідерські навички через впевнене мовлення, комунікувати та брати участь у різних дискусіях, обговореннях та дебатах». [15, с. 71].

Значний вплив на формування усномовленневих умінь має особистість учителя, який є мовленнєвою моделлю для учнів. Рівень мовної і мовленнєвої культури педагога, його комунікативна поведінка й уміння організувати діалог визначають психологічний клімат уроку і стимулюють мовленнєву діяльність школярів.

Отже, функціонування лінгводидактичних чинників у поєднанні з методичними принципами, методами і прийомами навчання створює цілісну систему розвитку усномовленнєвої компетентності здобувачів освіти. Ефективність цього процесу визначається гармонійністю всіх складників: змістового наповнення, організації навчальних ситуацій, методів роботи, особистісної взаємодії та мовного середовища. Така система забезпечує формування в учнів уміння висловлюватися логічно, точно, правильно, творчо і відповідно до комунікативних завдань.

Висновки до розділу 1

Аналіз наукових досліджень засвідчив, що проблема розвитку усного мовлення старшокласників є однією з основних у сучасній лінгводидактиці, оскільки саме усне висловлення становить базову форму комунікації і є важливим складником загальної мовленнєвої компетентності. Провідні учені наголошують на необхідності цілісного підходу до формування мовленнєвих умінь, який поєднує навчальний, діяльнісний і комунікативно-прагматичний компоненти.

Розгляд змісту шкільного курсу сучасної української літературної мови уможливив формулювання узагальнення про те, що розвиток усного мовлення інтегрується в усі аспекти мовної освіти: фонетичний, лексичний, граматичний, стилістичний. У програмових документах підкреслена важливість систематичної роботи над умінням створювати монологічні та

діалогічні висловлення, удосконалювати інтонаційну виразність, дотримуватися норм літературної мови. Формування усномовленнєвої компетентності потрактоване як послідовний процес, що має забезпечити вміння учнів орієнтуватися в різних комунікативних ситуаціях точно і логічно викладати думки, добирати мовні засоби відповідно до стилю та мети висловлення.

Результати вивчення психологічних і вікових особливостей старшокласників засвідчують, що саме в цей період формуються стійкі навички мовленнєвої діяльності, розвиваються когнітивні процеси, зростає здатність до аналітичного і критичного мислення, удосконалюються комунікативні потреби. Дослідники вказують, що ці чинники необхідно враховувати у виборі методів і прийомів навчання, оскільки старший шкільний вік характеризується потребою в самовираженні, усвідомленні власної мовної поведінки, готовністю до участі в дискусіях, дебатах, творчих видах мовленнєвої діяльності.

Опрацювання наукової літератури уможливило утвердження думки про те, що ефективність формування усномовленнєвих умінь залежить від гармонійного функціонування комплексу лінгводидактичних чинників: комунікативної спрямованості навчання, системності і послідовності подання мовного матеріалу, створення сприятливого мовного середовища, урахування психологічних особливостей учнів, мотиваційної підтримки, а також професійної мовленнєвої діяльності вчителя.

Таким чином, теоретичний аналіз, здійснений у першому розділі, дає підстави стверджувати, що формування усномовленнєвих умінь і навичок старшокласників є складним, багатоаспектним процесом, який передбачає поєднання лінгвістичних, психологічних і методичних підходів. Результативність цього процесу визначається системністю навчання, науково обґрунтованими методиками, урахуванням вікової специфіки учнів та активним застосуванням лінгводидактичних чинників, що забезпечують

становлення високого рівня мовленнєвої культури і підготовку учнів до ефективної комунікації в різних сферах суспільного життя.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІТИКО-КОНСТАТУВАЛЬНИЙ МОНІТОРИНГ РОЗВИТКУ УСНОМОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Аналіз програм з української мови щодо розвитку зв'язного мовлення учнів 10–11 класів

Розвиток зв'язного мовлення в старшій школі є одним із провідних завдань вивчення української мови, адже саме на цьому етапі формується мовна особистість учня, його комунікативна, культурна й соціальна компетентності. Опанування та вивчення української мови загалом нормується освітньою програмою. Освітня програма – це «єдиний комплекс освітніх компонентів, спланованих і організованих закладом загальної середньої освіти для досягнення учнями результатів навчання. Основою для розроблення освітньої програми є Державний стандарт загальної середньої освіти відповідного рівня» [46]/

Вимоги освітньої програми спрямовані на удосконалення умінь і навичок створювати тексти різних типів, стилів і жанрів, а також на вироблення здатності свідомо користуватися мовою як засобом мислення, спілкування й творчого самовираження.

На офіційному сайті Міністерства освіти і науки розміщені дві освітні програми з української мови для старшокласників: рівень стандарту і профільний рівень [58].

Обидві програми затверджені як офіційні нормативні документи, призначені для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Вони відповідають чинному державному стандарту і реалізують основні положення концепції мовної освіти.

Освітня програма рівня стандарту має таку структуру: пояснювальна записка (мета, завдання, світоглядні засади), ключові компетентності учня, змістові лінії, модулі, тематичні блоки, орієнтовний розподіл годин, очікувані результати, методичні й організаційні вказівки, критерії оцінювання.

Щодо розвитку мовлення в пояснювальній записці до програми зазначено, що одним із призначень є формування в учнів умінь володіти українською мовою як засобом формулювання думки, спілкування, навчання, творчого самовираження. Завданням програми є сприяння усвідомленому використанню мовних засобів у мовленні, розвиток умінь аргументувати, організовувати мовлення, редагувати власні тексти тощо. Тобто вже в самих завданнях програми закладено, що учні мають не просто знати правила, а вміти творити мовлення.

У програмі виділені ключові компетентності, серед яких – комунікативна, соціальна/громадянська, інформаційна. Програма передбачає, що учень чи учениця здатні використовувати мову ефективно в різних типах мовленнєвої діяльності. Це означає, що розвиток зв'язного мовлення не ізольований, а інтегрований зі здатністю взаємодіяти з інформацією, громадською діяльністю, критичним мисленням.

У програмі передбачено, що частина годин буде відведена саме для творчої та продуктивної роботи з текстом, а не лише теоретичного опрацювання мовознавчого матеріалу. Програма також передбачає міжмодульні переходи: навчання не має бути фрагментарним: теми мовного аналізу пов'язані з мовленнєвими завданнями.

Автори програми запропонували загальний розподіл годин між темами, з якого видно, що частка годин на практику мовлення не є достатньою порівнянно з часом, відведеним на вивчення граматики, фонетики, лексики, морфології та синтаксису.

У програмі передбачено, що по завершенню курсу учні повинні вміти структурувати висловлювання; добирати засоби зв'язку в тексті (сполучники,

сполучні слова тощо); аргументувати думку, аналізувати й оцінювати чужі висловлювання; редагувати власні тексти з урахуванням стилістичної доцільності [58].

Критерії оцінювання зазвичай включають компоненти: зміст (повнота, відповідність темі), логіка й композиція, мовні засоби (лексика, граматики, стилістика), грамотність, мовленнєва культура. Це створює нормативну основу: вчитель і учні мають чітко усвідомлювати, за що оцінюється текст чи усне висловлення.

Автори освітньої програми радять використовувати комунікативно-діяльнісний підхід, який передбачає, що учні активно використовуватимуть мовні засоби в мовленні через виконання творчих завдань, дискусій, обговорень, проєктів, презентацій як засобів формування мовленнєвих навичок, а також через самостійну роботу з текстом: редагування, коректування, вдосконалення.

У програмі з української мови рівня стандарту виокремлюємо такий матеріал для вивчення розвитку зв'язного мовлення:

- обговорення теми «словники в нашому житті»;
- диспут на тему «не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля...»;
- виступ під час дискусії «які слова руйнують наше життя?»; «інтернет зближує чи накопичує самотність?»;
- добір і складання лінгвістичних мініатюр про правильність мовлення;
- переказування публіцистичного тексту;
- діалогування з учителем, учнями;
- докладне переказування текстів різних стилів;
- письмове обґрунтування свого вибору на визначену тему;
- обговорення тексту рекламного характеру;
- коментування висловлень відомих людей про ставлення до свого здоров'я;

- складання діалогів із використанням іменників на позначення назв осіб за родом діяльності у формі чоловічого та жіночого роду;
- читання й переказування текстів із числівниками;
- складання діалогів, що містять запитання і відповіді з числівниками на позначення дат і часу певних подій;
- виразне читання й аналіз художнього тексту з наявними синонімічними формами займенників;
- читання й коментування афоризмів, що містять заперечні та неозначені займенники» та ін. [58].

Програма профільного рівня призначена для тих учнів, які обрали українську мову як профільний напрям підготовки. Вона розрахована на значно глибше вивчення мовного матеріалу та системне формування мовленнєвої компетентності, більшої самостійності учнів, творчості й аналітики. Профільна програма передбачає міждисциплінарні зв'язки, підвищені вимоги до якості усного і писемного мовлення.

Завдання програми профільного рівня включають забезпечення мовленнєвої культури, формування навичок аналітичного й аргументованого мовлення, риторики, також представлені блоки, присвячені риториці, текстології, стилістиці, різним видами мовлення, мовним засобам зв'язності. Це уможлиблює створення інтелектуального фундаменту для побудови якісного зв'язного мовлення учнів. Автори програми пропонують для роботи такі теми, як «Практична риторика», «Текстоутворення», «Закономірності побудови тексту», «Обробка інформації в текстах різних стилів». Це розширює можливості розвитку зв'язного мовлення здобувачів середньої освіти.

Привертає увагу те, що враховано більше годин на аналіз текстів, роботу з риторичними завданнями, написання есе, твори, обробку інформації. Програма включає критерії, що стосуються логіки, зв'язності, риторичної ефективності, мовних засобів, стилістичної доцільності, редагування. Це дає

учням чіткі орієнтири, але вчитель мусить забезпечити прозорість і об'єктивність оцінювання.

Автори програми рекомендують провадити дискусії, застосовувати риторичні вправи, аналіз промов, громадські виступи, проєктні завдання. За умови майстерної організації такі форми роботи суттєво вплинуть на розвиток мовленнєвих умінь і навичок старшокласників.

В освітній програмі профільного рівня передбачені такі форми роботи, що посприяють розвитку зв'язного мовлення учнів:

- аудіювання (слухання-розуміння) і читання текстів діалогічного й монологічного характеру різних стилів, типів і жанрів мовлення;

- докладний переказ тексту художнього стилю з творчим завданням (висловленням власного ставлення до подій, героїв та ін.);

- особливості діалогічного мовлення в різних сферах спілкування;

- дебати як форма дискусій;

- виголошення промови;

- написання статті до журналу або шкільного веб-сайту в публіцистичному стилі;

- добірка запитань до відео-, прес-конференції;

- підготовка доповіді для участі в лінгвістичній конференції;

- редагування тексту професійної тематики;

- діалог на професійну тему; телефонна ділова розмова;

- дискусія з обстоюванням альтернативних поглядів; дебати;

- виступ на зборах, семінарах (підготовлений і заздалегідь не підготовлений);

- відгук про твір мистецтва, кінофільм (телепередачу) у публіцистичному стилі;

- реферат на професійну тему [59]

Програма профільного рівня, порівняно з програмою з української мови рівня стандарту, вирізняється більшою теоретичною насиченістю, більшим

набором тем мовного і риторичного плану. Також передбачена більша автономність учнів: вони повинні не лише виконувати завдання, а бути ініціаторами дискусії, аналізу, творчості. Окрім того, у програмі профільного рівня окреслені суворіші вимоги до глибини мовленнєвого аналізу, стильової майстерності й точності формулювання думки мовця.

Із викладеного випливає, що в обох освітніх програмах зроблений акцент на функціональному використанні мови, розвитку критичного і творчого мислення, інтеграції мовлення з іншими видами діяльності, а розвиток зв'язного мовлення є не лише засобом засвоєння мови, а й важливою умовою становлення інтелектуальної, духовної та громадянської особистості випускника.

2.2. Відображення програмового матеріалу з розвитку зв'язного мовлення старшокласників у підручниках з української мови

Сучасна мовна освіта в Україні орієнтована на формування комплексної комунікативної компетентності, що передбачає не лише засвоєння теоретичних знань про мову, а й уміння ефективно користуватися нею в різноманітних життєвих ситуаціях. У цьому контексті розвиток зв'язного мовлення виступає одним з основних завдань шкільного курсу української мови, особливо на етапі старшої школи, коли учні досягають найвищого рівня мовної свідомості й готові до створення власних висловлень аналітичного, публіцистичного чи наукового характеру.

Вивчення української мови в 10–11 класах має на меті не лише вдосконалення граматичних і лексичних навичок, а й формування культури мовлення, уміння логічно, точно й образно висловлювати думки, дотримуючись норм літературної мови. Згідно з вимогами Державного стандарту загальної середньої освіти та чинних навчальних програм,

старшокласники повинні вміти будувати зв'язні тексти різних стилів і жанрів, брати участь у публічних виступах, вести дискусії, аргументувати власну позицію. Тому розвиток зв'язного мовлення є не лише складником мовної освіти, а й важливим чинником становлення особистості учня як активного громадянина, здатного до ефективної комунікації в суспільстві.

Особливу роль у реалізації цих цілей відіграє підручник, адже саме він є основним дидактичним засобом організації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти.

Підручник – це «навчальне видання, що містить основи наукових знань і види діяльності з певної навчальної дисципліни, викладені відповідно до державних стандартів освіти та вимог офіційно затвердженої навчальної програми з урахуванням особливостей цієї дисципліни, типу закладу освіти і вимог дидактики» [57].

У підручниках подається матеріал, який доцільно розділити на кілька основних блоків.

Змістовий блок охоплює навчальну інформацію, що має бути чітко систематизованою, послідовно викладеною й відповідати віковим особливостям і рівню підготовки учнів. Матеріал повинен бути цікавим, сучасним і відображати актуальний стан розвитку науки, техніки і суспільства. Важливо, щоб підручник містив приклади з реального життя, практичні завдання й вправи, які можна застосовувати на практиці. Важливо подавати інформацію у зручних для сприйняття формах: схемах, таблицях, діаграмах, тестах, а також використання QR-кодів для швидкого переходу до додаткових електронних ресурсів.

Мовний блок повинен відповідати принципам науковості, літературності, доступності та виразності. Мова підручника має бути зрозумілою, граматично правильною, багатою за змістом і водночас адаптованою до рівня сприйняття старшокласників. Необхідно враховувати візуальний аспект оформлення, що полегшує засвоєння матеріалу.

Структурний блок традиційно включає вступ, основну частину та висновки. У вступі подаються тема й мета вивчення матеріалу, в основній частині – його пояснення, приклади та ілюстрації, а в завершальній – узагальнення, висновки, питання для перевірки знань, тестові завдання для самоконтролю. Обов'язковим елементом є словник термінів, який допомагає учням з'ясувати значення нових понять, а також список використаних джерел для самостійного опрацювання та поглиблення знань.

Для підвищення інтересу учнів до навчання важливо доповнювати підручник інтерактивними елементами. Особливо ефективними є завдання, що передбачають застосування інноваційних технологій, спрямовані на розвиток критичного мислення, творчості, уміння співпрацювати. Це можуть бути проекти, вікторини, кросворди, ребуси, дослідницькі чи групові творчі роботи, які сприяють активному засвоєнню знань.

Розглянемо наповнення деяких підручників з української мови, рекомендованих Міністерством освіти і науки України до використання в освітньому процесі.

Так, у структурі підручника С. Караман, О. Горошкіної, О. Караман, Л. Попової для 10 класу представлені теми, що безпосередньо стосуються мовленнєвої діяльності: монологічне й діалогічне мовлення, виступи, тексти різних жанрів, аналіз тексту як продукту мовленнєвої діяльності [23].

Важливим складником підручника є виділена рубрика «Спілкування», у якій автори пропонують завдання для розвитку зв'язного мовлення, до прикладу: *«Побудуйте усне міркування “Мова – найдорожчий скарб народу”»* [23, с. 6], *«Складіть коротке висловлювання на одну з поданих тем. Дотримуйтесь правил культури мовлення»* (додаток Б, п. 1) [23, с. 13].

Є рубрика «Мовне портфоліо», проекти й завдання, які передбачають створення власного тексту або мультимедійної форми (наприклад: *«Упродовж опанування розділу, підготуйте проєкт “Роль мови в житті суспільства”, добираючи факти (статті, висловлення відомих людей, історичні документи,*

уривки з текстів, художніх творів), які ілюструють функції української мови в житті сучасного суспільства. Результати виконання проєкту представте як мультимедійну презентацію.» [23, с. 17].

Теоретичний матеріал оформлений системно, що дає базу для роботи зі зв'язним мовленням, зокрема теми зі стилістики, комунікації, текстоутворення.

У підручнику в середньому запропоновано 3–4 вправи до кожного параграфа, що містять елементи розвитку зв'язного мовлення. Приміром, під час вивчення теми «Фразеологія: наукова, публіцистична, офіційно-ділова. Фразеологізми з професійної мови» автори запропонували таке завдання: *«Почитайте текст. З'ясуйте його стиль. Проаналізуйте роль фразеологізмів у текстах ЗМІ. Запишіть 8–10 прикладів їх використання.»* [23, с. 119] (додаток Б, п. 2)

У темі «Дієприкметниковий зв'язок. Перехід дієприкметників у прикметники. Безособові форми на -но, -то» наведена вправа: *«Уведіть у речення подані дієприкметникові звороти так, щоб вони стояли на початку, усередині та в кінці речення. Поясніть уживання розділових знаків.»* [23, с. 192] (додаток Б, п. 3). Окрім того, автори пропонують завдання: *«Складіть текст за картиною О. Шупляка “До рідних гнізд”, використовуючи безособові дієслова, а також особові в значенні безособових.»* [23, с. 178] (додаток А, рис. А1)

Хоча матеріали для розвитку мовленнєвих умінь і навичок у підручнику представлені, проте вправ, зорієнтованих на створення великих за обсягом текстів (есе, виступи, реферати) із чітким переходом від теорії до практики, на нашу думку, запропонована незначна кількість. Зауважимо, що завдання для розвитку зв'язного мовлення не рівномірно розподілені по всіх темах, а сконцентровані у певних розділах. Але важливо, що є окремий розділ «Мовленнєве спілкування. Стилiстика i культура мовлення», у якому автори виділили тему «Особливості монологічного й діалогічного мовлення в різних

сферах спілкування» [23, с. 221], а також тему «Письмовий твір-роздум на суспільно-політичну тему в публіцистичному стилі» [23, с. 226].

Це вказує на те, що підручник створює добру основу для розвитку зв'язного мовлення: теми актуальні, запропоновані проекти й завдання зі створення власних текстів.

Підручник О. Глазової призначений для учнів 10 класу, що вивчають українську мову на рівні стандарту, й охоплює теми норми української мови (лексичні, орфоепічні, орфографічні, морфологічні) та елементи стилістики [16].

Матеріал підручника структурований так, що після теоретичного блоку розміщені вправи на закріплення, розподілені за рівнями: від простих до складніших. Також в підручнику передбачено тлумачний словник термінів і словник фразеологізмів, що є корисним для опрацювання нових понять і їх усталення в мовленні. Однак авторка підручника здебільшого зосереджується на нормах, правилах і тренувальних завданнях, і значно менше на цілеспрямованій роботі зі створення зв'язних текстів різного обсягу (есе, виступ, монологи).

На відміну від підручника С. Караман та співавторів, у підручнику О. Глазової немає окремих рубрик, зрідка трапляються інтерактивні вправи, зазвичай наведені традиційні завдання та теоретичні матеріал.

Наприклад, до теми «Слово і контекст. Залежність значень слова від контексту. Слововживання» наведена така вправа: *«Прочитайте уривок зі спілкування на форумі веб-сайту “Юним мовознавцям”. Які б питання хотіли обговорити на мовному форумі ви? Свій вибір обґрунтуйте. Який нікнейм ви б обрали для спілкування на мовному форумі. Вибір обґрунтуйте.»* [16, с. 29–30] (додаток А, рис. А2).

Під час вивчення теми «Підготовка до виступу. Види читання і записування тексту виступу. Естетика виступу» О. Глазова пропонує до виконання таку вправу: *«Складіть і запишіть текст для виступу перед*

учнями початкової школи про користь читання. Над створенням тексту працюйте за поданою в попередній вправі послідовністю. Використайте деякі прислів'я.» [16, с. 87] (додаток Б, п. 5)

До теми «Суперечка як вид комунікації. Правила ведення суперечки» виділено таке завдання: *«Напишіть есе “На кожне «так» є своє «ні»”. Витлумачте в ньому неоднаковість понять (на вибір):*

Скористайтеся поданою на форзаці підручника пам'яткою “Як написати есе”.» [16, с. 168].

Підручник О. Глазової має добру основу: охоплює мовні норми, лексичний матеріал, включає словники, завдання для закріплення, рівневі вправи й теоретичні пояснення і забезпечує базовий рівень мовленнєвої підготовки. Проте для глибшого, системного розвитку зв'язного мовлення, нашу думку, цього недостатньо.

У підручнику О. Заболотного і В. Заболотного є чітко виведений теоретичний матеріал у вигляді таблиць і схем, який охоплює розділи та теми, серед яких є мовленнєво орієнтовані, зокрема «Практична риторика», де закладено основу для роботи із публічними виступами, мовленнєвими ситуаціями. Теми «Мовленнєва ситуація. Умови успішного спілкування», «Моделювання ситуації спілкування. Складання діалогів», «Текст як одиниця спілкування. Етапи підготовки тексту виступу», «Написання й виголошення тексту публічного виступу» безпосередньо зорієнтовані на створення зв'язних висловлень [21].

Окрім того, у підручнику виділені окремі «Уроки розвитку мовлення», як-от: «Урок розвитку мовлення. Усний переказ тексту з творчим завданням», «Урок розвитку мовлення. Есе на актуальну тему».

У темі «Слова власне українські та запозичені» автори пропонують таке завдання: *«Напишіть відгук про сайт відомої людини. Використайте запозичені слова. Підкресліть у своєму тексті, якщо є, слова, які порівняно*

недавно ввійшли в українську мову. Це власне українські чи запозичені слова?» [21, с. 28].

До теми «Пароніми» наведено завдання з коміксом: *«Розгляньте комікс. Складіть за коміксом невелику розповідь.» [21, с. 34] (додаток А, рис. А3.)*

Під час вивчення теми «Аудиторія. Моделювання аудиторії. Контакт промовця з слухачами» вважають за доцільне виконання таких вправ: *«Напишіть текст промови на тему “Олімпійські види спорту”. Розкажіть про один з олімпійських видів спорту, його найвідоміших представників.»* або *«Напишіть текст на тему “Пріоритети ХХІ століття”. Розкажіть про одну з глобальних проблем людства та шляхи її вирішення.» [21, с. 60].*

Для спеціального уроку розвитку мовлення на тему «Діловий лист» запропоновано завдання: *«Складіть від імені адміністрації одного з навчальних закладів діловий лист, самостійно визначивши його форму, зміст та адресатів.» [21, с. 106].*

Під час вивчення «Роду іменників» автори пропонують: *«Скласти діалог (6–12 реплік) із використанням іменників на позначення назв осіб за родом діяльності (професією, посадою, званням) у формі чоловічого й жіночого роду», «Скласти усно розповідь (5–8 речень) про подорож Україною або світом із зазначенням щонайменше двох назв мешканців відвіданих місць.» [21, с. 147].*

Порівняльний аналіз підручників з української мови для 10 класу засвідчив спільні тенденції та відмінності в реалізації програмового матеріалу щодо розвитку зв'язного мовлення старшокласників. Усі підручники містять теоретичну базу, необхідну для формування мовленнєвої компетентності учнів: подають відомості про текст, стилі мовлення, норми лексики, орфографії, синтаксису. Однак рівень практичної спрямованості та система вправ на розвиток зв'язного мовлення різняться.

Підручник С. Караман та співавторів має чітку структуру й подає навчальний матеріал логічно й системно. У ньому наявні окремі завдання на

створення зв'язних висловлень (есе, проєкти, мультимедійні презентації), однак вони не завжди розміщені рівномірно за всіма темами. Позитивним є намагання інтегрувати інноваційні форми навчання, зокрема використання проєктної діяльності.

Підручник О. Глазової більше зорієнтований на мовну норму й опрацювання лексичних, орфографічних, морфологічних явищ. Завдання на зв'язне мовлення представлені епізодично, здебільшого як перекази, тлумачення понять чи вправ із добору слів за контекстом. Хоча підручник формує лексичне багатство і точність висловлення, він потребує доповнення творчими видами роботи: написанням есе, підготовкою виступів, моделюванням ситуацій спілкування.

Підручник О. Заболотного і В. Заболотного найповніше реалізує ідею розвитку зв'язного мовлення. У ньому передбачено розділ «Практична риторика», де учні вчать створювати тексти публічних виступів, готують есе, беруть участь у діалогічному спілкуванні. Окремі уроки розвитку мовлення мають чітку структуру (підготовка – написання – редагування – представлення), що відповідає сучасним методичним вимогам. Такий підхід сприяє формуванню не лише грамотності, а й комунікативної компетентності.

В 11 класі очікується формування продуктивних мовленнєвих умінь: аргументовані висловлення, творчі тексти, аналіз мовних процесів. Щоб підручник став ефективним інструментом розвитку зв'язного мовлення, він повинен містити не лише теорію й тренувальні матеріали, а й цікаві творчі завдання, модельні тексти, інтерактивні ресурси, редагування й рецензування робіт. Особливо важливо, щоб в 11 класі підручник давав можливість переходу від «навчального» до «життєвого» мовлення для того, щоб учень не просто знав, а й умів висловлювати думку, аргументувати її, представляти текст публічно.

Підручник Н. Голуб, О. Горошкіної та В. Новосьолової призначений для 11 класу і рекомендований до використання в загальноосвітніх навчальних

зкладах. Він охоплює теми з мовознавства (лексика, стилістика, синтаксис, пунктуація) та комунікативні питання (культура мовлення, мовленнєві ситуації). Структурно підручник має типову побудову: теоретичні відомості, приклади, вправи для закріплення, контрольні завдання [18].

У підручнику наведені теми, що безпосередньо пов'язані з мовленнєвою діяльністю, зокрема «Мовленнєві ситуації», «Підготовка виступу», «Текст як одиниця спілкування». Підручник містить вправи, які стимулюють створення власних мовленнєвих продуктів або аналіз мовленнєвих ситуацій – це важливий крок до розвитку зв'язного (монологічного чи діалогічного) мовлення. На рівні лексики, стилістики, слововживання підручник дає базу, без якої неможливо якісно працювати зі зв'язним мовленням. Він сприяє розширенню лексичного запасу, формуванню стилістичної гнучкості.

До прикладу, під час вивчення теми «Засоби мовного вираження. Метафора» автори запропонували таке завдання: *«Розгляньте схему, за якою утворюють метафору. За зразком доберіть метафори до одного зі слів.»* [18, с. 8] (Додаток А, рис. А4, додаток Б, п. 8)

У межах теми «Поняття синтаксичної норми. Синтаксична помилка» автори пропонують таку форму роботи: *«Напишіть аудіодиктант “Мовна культура” й перевірте його. Проаналізуйте свої помилки. Для роботи скористайтесь посиланням....»* [18, с. 61]. Ця вправа додана до рубрики для виконання вдома.

Під час вивчення теми «Уживання похідних сполучників» автори вважають за доцільне виконання таких вправ: *«Станьте співавтором тексту, продовживши його. Використовуйте похідні сполучники.»* [18, с. 79] (додаток Б, п. 9) *«Складіть особисту програму збереження здорового довкілля»* [18, с. 79]; *«Напишіть есе “Дев'ять десятих нашого життя залежить від здоров'я” (А. Шопенгауер)»* [18, с. 79].

Такі вправи розвивають вміння логічно поєднувати частини тексту, а також формують практичну мовленнєву компетентність – здатність логічно, доречно й виразно висловлювати свої думки.

Підручник Н.Голуб та співавторів є міцною базою для навчання української мови і має значний потенціал для розвитку зв'язного мовлення старшокласників, який поєднує мовознавчий компонент із комунікативною спрямованістю, проте не в усіх розділах підручника представлені розгорнуті творчі завдання на створення власного тексту.

О. Авраменко приділяє увагу нормам сучасної української літературної мови (морфологія, синтаксис, пунктуація, стилістика) та практичній риториці, зокрема навичкам публічного виступу [1]. Автор також пропонує багато творчих завдань, які вимагають створення власного тексту різного типу, стилю і жанру, наприклад: *«Напишіть розповідь про враження від цікавої мандрівки (не більше однієї сторінки). Використайте в ній форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників.»* [1, с. 33]; *«Напишіть вільне есе про свою заповітну мрію»* [1, с. 36]; *«Складіть діалог за однією з наведених ситуацій, використавши в репліках різні форми позначення часу (по шість-вісім реплік від кожного учасника діалогу). Запишіть діалог. Інсценізуйте його в класі.»* [1, с. 44] (додаток Б, п. 10).

До теми «Уживання прикметників» автор наводить таке завдання: *«Опишіть одну з картин сучасного американського художника Р. Дункана й дайте їй свою назву (обсяг – одна сторінка). У вступі аргументуйте вибір картини.»* [1, с. 76] (додаток А, рис. А5).

Під час вивчення теми «Будова складного речення й логічні помилки в ньому» О. Авраменко подає вправи, у яких потрібно прочитати текст і виконати завдання (додаток Б, п. 9 або переказати текст (усно). Висловити свої міркування, як треба називати нові предмети й поняття: запозичити іншомовні слова, засвоювати російський переклад, чи йти шляхом, який запропонував мовознавець Ю. Шевчук (письмово) [1, с. 99].

З огляду на це вважаємо, що підручник О. Авраменка є ресурсом, який забезпечує мовну базу, ознайомлює з мовними нормами, стилістикою, риторикою, тобто дає значущу основу для розвитку зв'язного мовлення.

Аналізуючи підручник А. Ворона і В. Солопенка, призначений для вивчення української мови на профільному рівні, можна простежити, що він зорієнтований на глибше володіння мовою, що дає можливість включати більш розгорнуті завдання для розвитку зв'язного мовлення, які сприятимуть формуванню навичок застосовувати мовні засоби для створення логічних, зв'язних текстів [12].

У межах вивчення теми «Українська мова у світі. Українська діаспора. Українська мова в діалозі культур» автори пропонують учням виконати таку вправу: «Відредагуйте речення і запишіть.» [12, с. 20–21] (додаток Б, п. 12).

До теми «Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених однорідними членами» наведена вправа: «Розгляньте фотоілюстрацію до тексту, складіть невеликий письмовий опис “Краса рідної землі”, використовуючи однорідні й неоднорідні означення.» [12, с. 140–141] (додаток А, рис. А 6).

Окрім того, у структурі підручника передбачена рубрика «Розвиток мовлення», у якій пропонують завдання такого типу: «Прочитайте текст. Визначте тему, основну думку і стильову належність висловлювання. Дайте відповіді на запитання: 1. Як ви розумієте поняття мораль і етика? 2. Які цінності є загальнолюдськими?» [12, с. 143–144] (додаток Б п. 14); «Прочитайте твір, написаний одинадцятикласницею. Визначте тему й основну думку висловлювання. Поміркуйте чи погоджуєтесь ви з усіма твердженнями, наведеними у творі. Опрацюйте пам'ятку “Як писати твір-роздум на морально-етичну тему”. Скажіть, чи відповідає твір учениці всім зазначеним вимогам.» [12, с. 144–145] (додаток А, рис. А7); «Складіть висловлювання (6–7 речень) із невластивою прямою мовою за фотоілюстраціями. Обміняйтеся зразками висловлювань з іншими групами. Визначте, хто найкраще впорався із завданням.» [12, с. 222] (додаток А, рис. А8).

Таким чином, підручники з української мови для 11 класу загалом спрямовані на систематизацію й узагальнення мовних знань старшокласників, поглиблення компетенцій у галузі синтаксису, пунктуації, стилістики, а також удосконалення комунікативних умінь. Усі три видання мають спільну мету – підготувати випускника школи до свідомого використання української мови в різних життєвих ситуаціях і професійних контекстах.

Підручники містять матеріали, що безпосередньо або опосередковано сприяють розвитку зв'язного мовлення: роботу з текстами різних стилів і жанрів, аналіз структури висловлень, вправи на побудову речень і мікротем, а також завдання на створення власних висловлювань. Найбільшу увагу цьому приділено в підручнику О. Авраменка, де вміщено теми з практичної риторики, культури мовлення та підготовки публічного виступу. У підручнику А. Ворона та В. Солопенка робота над мовленням розглядається крізь призму синтаксису й стилістики, а у виданні Л. Голуб спостерігається практична орієнтованість: завдання передбачають створення текстів, редагування, роботу з інформаційними джерелами.

Аналіз підручників для 10 і 11 класів засвідчує, що сучасні навчальні посібники з української мови в основному відповідають вимогам компетентнісного підходу, проте питання розвитку зв'язного мовлення в розглянутих виданнях потребують більш удокладненого опрацювання.

2.3. Діагностико-констатувальний зріз знань і вмінь учнів старших класів із розвитку зв'язного мовлення

Діагностико-констатувальний зріз знань і вмінь учнів старших класів із розвитку зв'язного мовлення проводили з метою виявлення реального рівня сформованості мовленнєвих умінь і навичок, а також визначення особливостей мовленнєвої діяльності старшокласників. Основним завданням

цього етапу було з'ясувати, наскільки учні володіють теоретичними знаннями про типи, стилі й жанри зв'язного мовлення, а також уміннями створювати зв'язні висловлювання різних видів і жанрових форм, дотримуючись норм літературної мови, логічності, послідовності та стилістичної доцільності.

Під час проведення зрізу було використано комплекс методів: тестування, письмові роботи, усні висловлювання. Тестові завдання спрямовувалися на перевірку теоретичних знань про текст, його будову, основні ознаки та засоби зв'язку. Письмові роботи передбачали створення власного висловлювання на запропоновану тему у формі твору-роздуму. Усна частина включала коротку відповідь на проблемне запитання.

Оцінювання результатів здійснювалося за кількома критеріями: змістовим, структурним, мовним, стилістичним, орфографічним і пунктуаційним. Змістовий критерій передбачав аналіз повноти розкриття теми, логічності та послідовності викладу думок. Структурний критерій ураховував побудову тексту, наявність вступу, основної частини й висновку, а також зв'язність між окремими частинами. Мовний критерій оцінював точність, багатство й доречність словникового запасу, граматичну правильність і різноманітність мовних засобів. Стилiстичний критерій визначав відповідність висловлювання комунікативній меті й обраному стилеві мовлення. За кожен блок, а саме: тестування і усна відповідь (перевірка знань) і письмова робота (перевірка умінь) учні мали змогу отримати по 12 балів, тобто за діагностико-констатувальний зріз у старшокласників було дві оцінки.

Для перевірки знань старшокласників із РЗМ у форматі тестування було запропоновано 12 тестових завдань, кожне з яких оцінюється в 0,5 бала, максимум – 6 балів. Блок тестових завдань спрямований на діагностику рівня сформованості в учнів компетентностей, пов'язаних зі зв'язним мовленням, текстотворенням і стилістикою сучасної української мови. Сукупність питань репрезентує важливі теоретичні і практичні аспекти лінгвістичних умінь, що

охоплюють текстову організацію, функційно-стильові особливості мовлення та типологію висловлювань (додаток В, п. 1).

Спочатку учням було запропоновано завдання у вигляді 10 білетів, кожен із яких містив одне проблемне запитання, спрямоване на оцінювання комунікативної, мовленнєвої та мовнокультурної компетентностей, а також уміння логічно, критично й аргументовано висловлювати думку. Після цього відбувалося усне опитування: учні випадковим чином обирали білет і мали кілька хвилин для підготовки. Максимальна оцінка за усну відповідь – 6 балів. (додаток В, п. 2).

Для другого блоку – письмова робота було завдання, яке оцінювалось у 12 балів. Написати твір-роздум на будь-яку тему: «Чому інколи складно сказати правду?», «Що формує мовну індивідуальність людини?», «Що означає бути свідомим громадянином?». Орієнтовний обсяг твору – 2 сторінки.

У діагностико-констатувальному зрізі взяли участь 15 десятикласників та 15 одинадцятикласників, тобто 30 школярів, що продемонстрували такі результати знань: початковий рівень знань – 5 учнів (17 %), середній рівень знань – 16 учнів (53 %), достатній рівень знань – 7 учнів (24 %), високий рівень знань – 2 учні (6 %) (рис. 1).

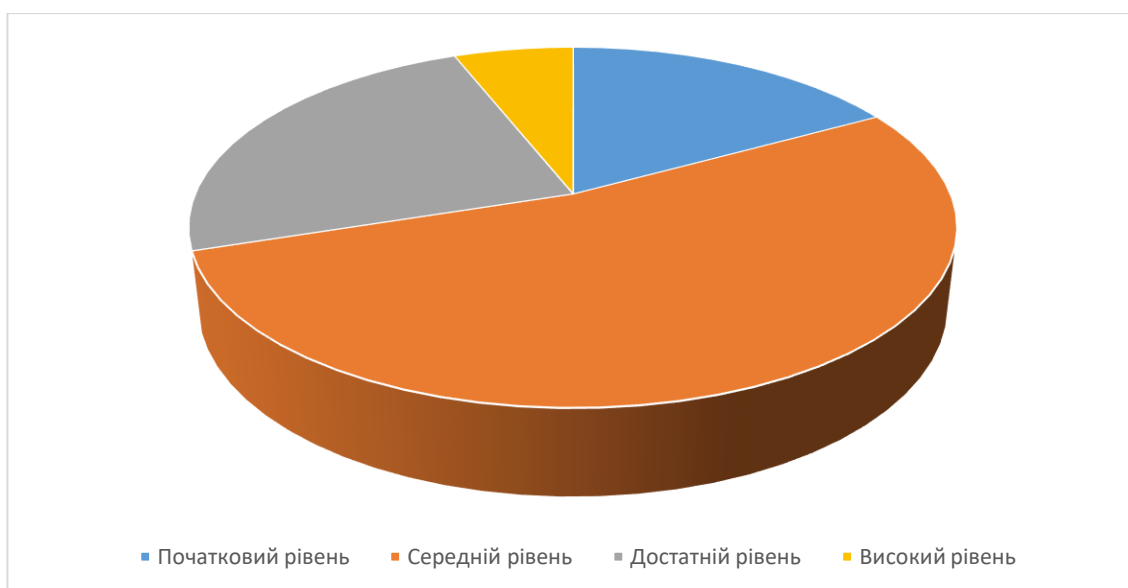

Рис. 1. Результати діагностико-констатувального зрізу

Звідси випливає, що успішність засвоєних знань становить 83 %, якість знань – 30 % (рис. 2).

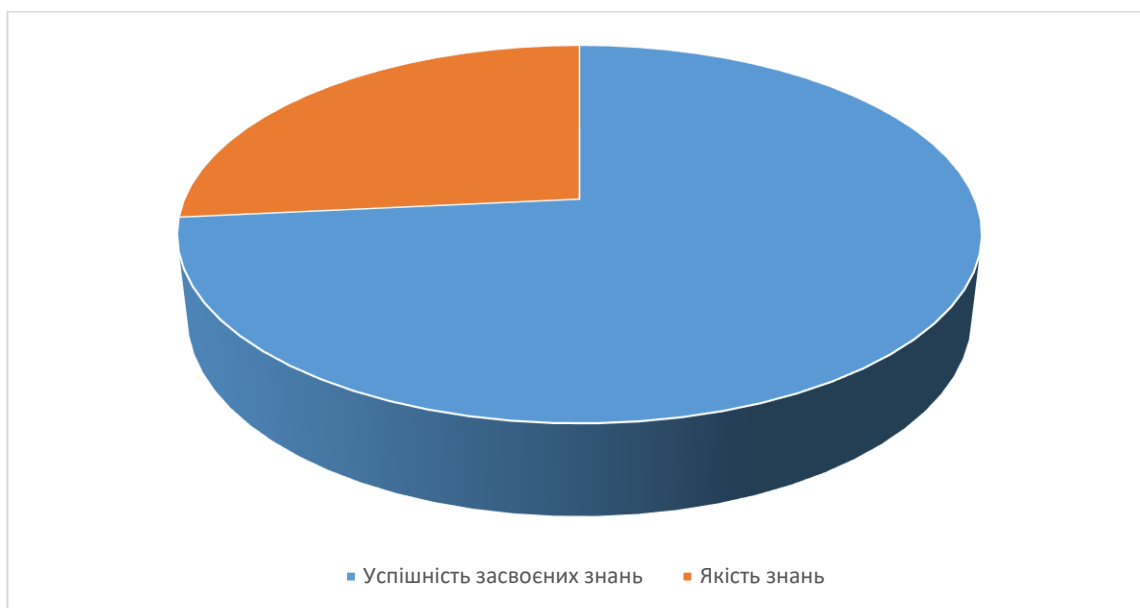

Рис. 2. Співвідношення успішності засвоєних знань та їх якості

Під час перевірки умінь 30 старшокласників були отримані такі результати: початковий рівень – 3 учні (10 %), середній рівень – 15 учнів (50 %), достатній рівень – 11 учнів (37 %), високий рівень – 1 учень (3 %) (рис. 3).

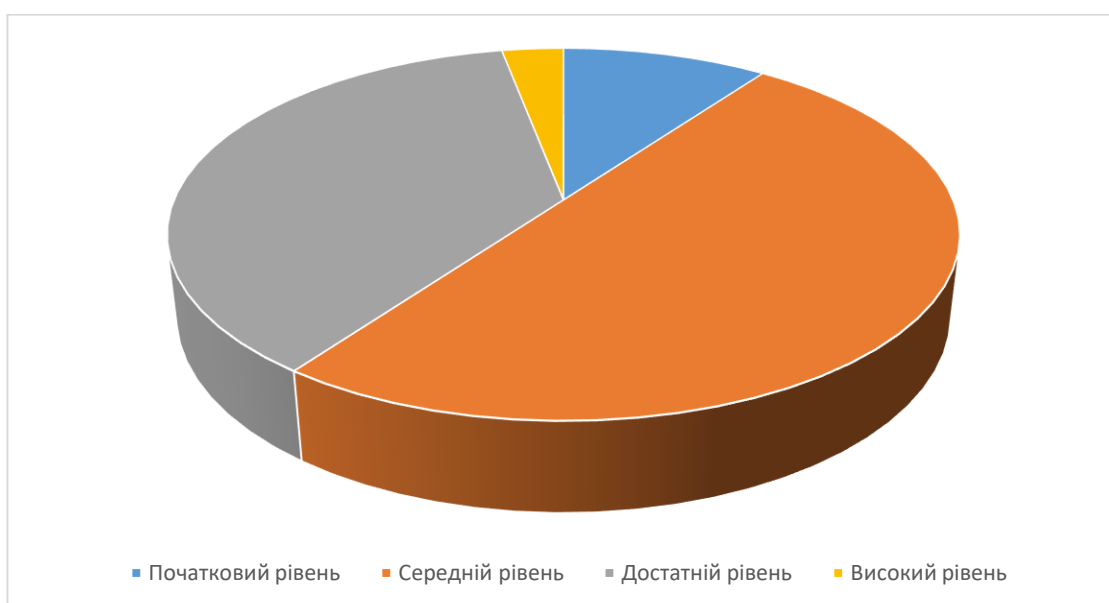

Рис. 3. Результати перевірки сформованості умінь старшокласників

Звідси: успішність сформованих умінь становить 90 % і якість – 30 %
(рис. 4).

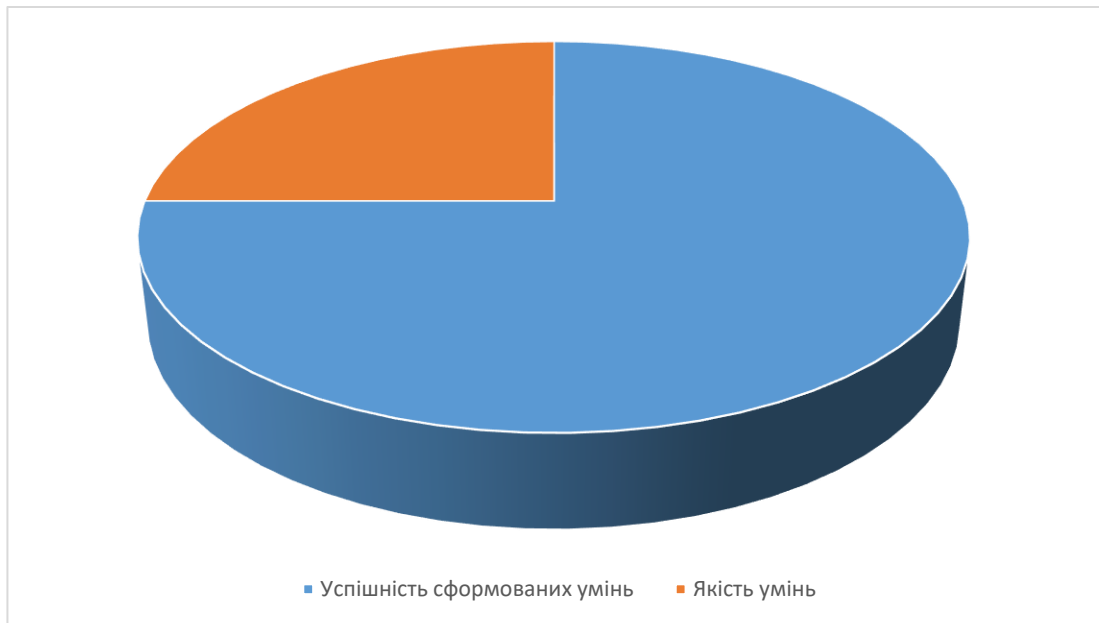

Рис. 4. Співвідношення успішності сформованих умінь та їх якості
У середньому:

успішність знань (83 %) і вмінь (90 %) у результаті констатувального зрізу становить: $(83 \% + 90 \%) : 2 = 86,5 \%$;

якість знань (30 %) і вмінь (30 %) у результаті констатувального зрізу становить: $(30 \% + 30 \%) : 2 = 30 \%$ (рис. 5).

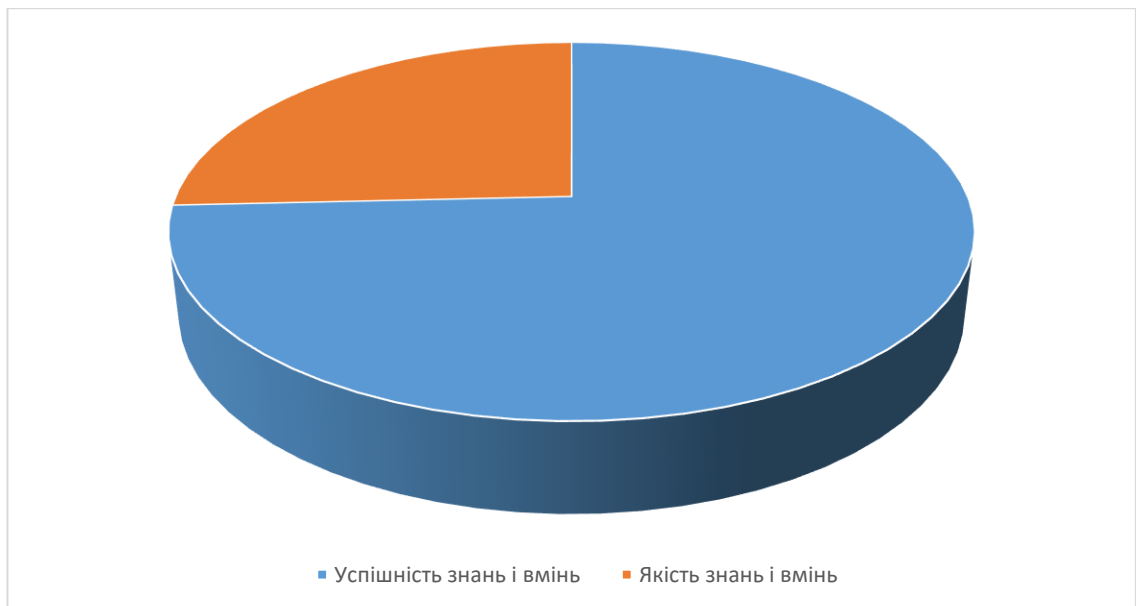

Рис. 5. Усереднені показники успішності засвоєння знань та їх якості

Отже, результати діагностико-констатувального зрізу засвідчили потребу в удосконаленні умінь із текстотворення, оскільки аналіз результатів показав, що більшість учнів перебуває на середньому рівні сформованості зв'язного мовлення. Виявлено такі типові проблеми: недостатнє знання теоретичних понять про текст і засоби зв'язку речень, обмежений словниковий запас, труднощі в побудові логічних роздумів та аргументів. Тому формувальний експеримент буде спрямований саме на розв'язання цих проблем.

Висновки до розділу 2

Аналіз вимог освітніх програм з української мови показав, що обидві програми (рівень стандарту і профільний рівень) орієнтовані на функційне використання мови, розвиток критичного і творчого мислення, інтеграцію мовлення з іншими видами діяльності. При цьому розвиток зв'язного мовлення розглядається не лише як засіб засвоєння мови, а й як важлива умова формування інтелектуальної, духовної та громадянської особистості майбутнього випускника.

Розгляд шкільних підручників для 10–11 класів засвідчив, що сучасні підручники з української мови відповідають вимогам компетентнісного підходу. Проте розвиток зв'язного мовлення у них не посідає провідного місця з-поміж окреслених навчальних цілей. Найчастіше робота над зв'язним мовленням здійснюється через вправи з граматики, стилістики або аналізу текстів, а не через самостійне створення учнями власних монологічних і діалогічних висловлень. Такий підхід обмежує можливості учнів для розвитку мовленнєвої активності та творчого висловлення думки.

Здійснений аналітико-констатувальний моніторинг розвитку усномовленнєвих умінь старшокласників (із акцентом на формування

зв'язного мовлення). Результати діагностико-констатувального зрізу засвідчили середній рівень сформованості усномовленнєвих умінь старшокласників. Були виявлені типові труднощі, зокрема: недостатнє знання теоретичних понять про текст і засоби зв'язку речень, обмежений словниковий запас, проблеми в побудові логічних роздумів та аргументів. Такі результати свідчать про потребу удосконалення методики роботи з текстотворенням, орієнтованої на розвиток здатності учнів до самостійного створення структурованих, змістовних і логічно послідовних висловлень.

За результатами здійсненого аналізу доцільно визначити такі напрями педагогічної роботи: підвищення ролі вправ, зорієнтованих на розвиток зв'язного мовлення, в навчальному процесі; формування системи завдань, що стимулюють самостійне мовленнєве продукування і вдосконалення методичних підходів з урахуванням вікових і психологічних особливостей старшокласників. Отримані результати стануть підґрунтям для проведення формувального експерименту, спрямованого на подолання виявлених проблем і підвищення рівня сформованості усномовленнєвих умінь учнів.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ РОЗВИТКУ УСНОМОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1. Методика засвоєння мовленнєвих знань старшокласників на уроках української мови

Формування мовленнєвих знань старшокласників у сучасній школі потребує системного поєднання теоретичних, теоретико-практичних та інтерактивних методів, що забезпечують усвідомлене оперування мовою, як інструментом мислення, комунікації та культурної самоідентифікації. Теоретичне підґрунтя процесу засвоєння мовленнєвих знань пов'язане з положенням про мову як діяльність, сформульованим О. Потебнею, який наголошував, що мовлення є одночасно процесом думання і засобом його зовнішнього вияву» [61, с. 142].

У методиці та лінгводидактиці знання розглядають як сукупність відомостей, набутих у процесі навчання та дослідження, перевірений практикою результат пізнання дійсності, адекватне її відбиття у свідомості людини. Отже, навчання української мови в старшій школі повинне формувати не лише систему знань, а й механізми мовленнєвої діяльності: планування, породження, редагування та інтерпретації висловлення.

Наукові засади формування мовленнєвих компетентностей ґрунтуються на принципах функційності, комунікативності, інтегрованості та діяльній спрямованості. Як зазначає Л. Мацько, «мовленнєвий розвиток учня ґрунтується на активній взаємодії з текстами різних стилів, типів і жанрів» [33, с. 425], що зумовлює необхідність створення різноманітних освітніх ситуацій, у яких старшокласники не лише засвоюють мовні поняття, а й застосовують їх

у продуктивній діяльності. Дослідження М. Пентилюк, О. Пометун, Л. Пироженко та інших, підтверджують, що ефективне навчання мови базується на комбінуванні теоретичного навчання, практичних вправ та інтерактивних технологій.

Теоретичні методи навчання – це способи організації навчального процесу, спрямовані на засвоєння знань через вербальне подання матеріалу, логічне мислення та систематизацію фактів. Вони формують у старшокласників систему мовленнєвих понять, уявлень про текст, мовні норми, стилі мовлення та комунікативні стратегії. Дослідники виокремлюють пояснювально-ілюстративний, аналітичний, лекційний і проблемний методи.

Пояснювально-ілюстративний метод забезпечує структурне подання матеріалу з використанням схем, ілюстрацій, прикладів. Дає змогу чітко уявити концептуальні засади мови, наприклад: категорії тексту, типи мовних конструкцій, стилі мовлення. Його ефективність полягає в поєднанні словесного викладу з наочними засобами, що активізує різні канали сприйняття інформації.

Аналітичний метод передбачає систематичний розбір мовних явищ, текстів, синтаксичних і лексичних конструкцій. Старшокласники вчаться порівнювати, зіставляти, класифікувати мовні одиниці, виявляти закономірності й робити висновки. Цей метод стимулює розвиток критичного мислення та самостійного аналізу.

Лекційний метод використовують для вивчення нових тем, формування цілісного уявлення про навчальний матеріал, зокрема щодо історії української мови, її норм, типів текстів і стилів. Лекція дозволяє вчителю доносити великі обсяги теоретичної інформації структуровано, з акцентом на ключових аспектах.

Метод проблемного викладу активізує мислення учнів за допомогою постановки проблемних питань, ситуаційних завдань та аналізу мовних явищ, що потребують самостійного узагальнення. Наприклад, аналіз варіантності

вживання мовних одиниць. Учні шукають оптимальні рішення на основі нормативних джерел. Цей метод розвиває дослідницькі навички й логічне мислення.

Теоретично-практичні методи навчання забезпечують перехід від теоретичного засвоєння мовних понять до їх цілеспрямованого і усвідомленого застосування у власній мовленнєвій діяльності старшокласників. Ця група методів поєднує аналітичну, інтерпретаційну та продуктивну роботу з текстом і мовним матеріалом загалом, спрямовуючи навчальний процес на формування здатності аналізувати, трансформувати і створювати висловлення, відповідно до комунікативної ситуації. У теоретично-практичних методах реалізується текстоцентричний підхід, на необхідності якого наголошує М. Пентилюк, підкреслюючи, що «розвиток мовлення неможливий без систематичної роботи з текстами, які відтворюють реальні комунікативні умови» [55, с. 15].

Одним із провідних методів є лінгвістичний аналіз тексту, який може мати структурний, стилістичний або когнітивно-інтерпретаційний характер. Структурний аналіз дає змогу визначати композиційну побудову тексту, логіко-сміслові зв'язки між його частинами та особливості синтаксичної організації. Стилiстичний аналіз зосереджується на дослідженні мовних засобів, їх виразності та відповідності обраному стилю. Когнітивно-інтерпретаційний аналіз орієнтований на висвітлення смислових домінант, концептів, авторської інтенції та прихованих значень, що формує в учнів уміння інтерпретувати текст на різних рівнях.

Важливу роль відіграють конструктивні вправи, що передбачають створення нового фрагмента тексту або повноцінного висловлення на основі певних умов: укладання плану, визначення теми і основної думки, відновлення порушеної послідовності частин, формування завершеної текстової структури. Такі вправи розвивають уміння логічно вибудовувати висловлення та дотримуватися його композиційної цілісності.

Близькими до них є трансформаційні вправи, які полягають у зміні форми чи структури тексту за умови збереження його змісту. Учні виконують перефразування, заміну синтаксичних конструкцій, розгортання або згортання тексту, адаптацію висловлення до іншого стилю чи адресата. Завдяки цьому формується здатність гнучко добирати мовні засоби, коригувати їх залежно від мети спілкування і доречно реагувати на комунікативну ситуацію.

Суттєве значення мають також дії, пов'язані з редагуванням і вдосконаленням тексту. Вони дають змогу виявляти й усувати різні типи помилок: лексичні, граматичні, стилістичні, логічні. Учні аналізують зразки мовлення – учнівські, художні, публіцистичні чи медійні тексти і спираючись на словники та норми сучасної української літературної мови, аргументують зроблені виправлення. Редагування виховує мовне чуття, відповідальність за мовлення і вміння удосконалювати власні висловлення.

Теоретико-практичні методи охоплюють також лексико-граматичні та стилістичні експерименти, що передбачають свідоме моделювання мовних ситуацій. Зміна словникового складу тексту, добір синонімів чи антонімів, заміна граматичних форм із певною трансформацією значення, зіставлення різних варіантів висловлення, введення стилістичних засобів або їх вилучення. Усе це сприяє розвитку творчого мислення та вміння керувати мовними ресурсами.

Завершальним етапом є створення учнями усних і письмових висловлень різних типів і жанрів: розповідей, описів, роздумів, публіцистичних текстів, есе, рецензій, офіційно-ділових документів, інтерв'ю тощо. Цей процес охоплює добір теми та основної думки, визначення мети і адресата, планування структури тексту, написання та подальше редагування. Саме продуктивна діяльність забезпечує формування стійких мовленнєвих умінь, оскільки учні застосовують засвоєні теоретичні положення у практиці власного мовлення.

У сукупності всі перелічені методи створюють цілісну систему, що забезпечує поступовий і логічний перехід від теорії до практики, формуючи у старшокласників високий рівень комунікативної компетентності й уміння працювати з текстом, як з основною одиницею навчання мови.

Інтерактивні методи навчання – це способи організації процесу, за яких домінує активна взаємодія з усіма учасниками, а учень виступає не пасивним споживачем інформації, а суб'єктом власної пізнавальної діяльності. У межах інтерактивного підходу створюються умови для партнерства, співпраці, міжособистісної комунікації, спільного пошуку рішень і розвитку критичного мислення. Відповідно до концепції О. Пометун, «інтерактивне навчання передбачає організацію освітнього процесу через діалог, співпрацю, колективне обговорення та практичну взаємодію, що істотно підсилює мотивацію та формує здатність застосовувати знання в реальних комунікативних ситуаціях» [58, с. 25].

Серед інтерактивних методів, ефективних для розвитку мовленнєвих умінь старшокласників, важливе місце посідає дискусія, що забезпечує відкритий обмін думками, уміння аргументувати власну позицію, слухати співрозмовника і коректно реагувати на опонентів. Подібною за змістом, але більш структурованим і регламентованим є метод дебатів, у якому учні готують позиції «за» та «проти», вибудовують логіку доведення та працюють із джерелами, що сприяє розвитку критичного і аналітичного мислення. Особливу роль відіграє Сократівський діалог – це форма навчального спілкування, побудована на запитаннях учителя, які поступово підводять учнів до самостійного формулювання висновків. Він привчає школярів мислити послідовно, ставити уточнювальні запитання та самостійно шукати істину.

Метод «Займи позицію» активізує ціннісно-сміслову сферу учнів: школярі мають фізично або вербально позначити свою позицію щодо певного висловлення (наприклад, «погоджуюсь», «не погоджуюсь», «вагаюся»), після

чого пояснюють власний вибір. Такий метод особливо дієвий під час обговорення мовних явищ або суперечливих питань культури мовлення.

Ефективними є також рольові ігри «Редакційна рада», «Прес-конференція», «Судове засідання», «Робота прес-служби». Вони моделюють реальні професійні та комунікативні ситуації, у яких учні виконують певні ролі, розв'язують лінгвістичні задачі, створюють і презентують тексти, працюють у групі та відчують значущість мовлення.

Брейнстормінг (мозковий штурм) – це інтерактивний метод, завданням якого є швидке генерування максимальної кількості ідей для розв'язання певної проблеми. Його роль у навчальному процесі полягає в активізації мислення, розвитку творчості, мотивації та залученні всіх учасників до спільного пошуку рішень.

Суттєве значення має метод проєктів, який передбачає створення учнями подкастів, буклетів, інфографік, презентацій, аналітичних матеріалів або дослідницьких робіт. Під час проєктної діяльності учні інтегрують різні види мовленнєвої активності: аналізують інформацію, структурують її, створюють власні тексти і репрезентують їх, що сприяє формуванню стійкої комунікативної компетентності.

Близьким за спрямуванням є кейс-метод, який пропонує учням реальні або змодельовані проблемні ситуації. Розв'язання кейсу вимагає аналізу, обговорення, вибору оптимального рішення та його аргументації, тому цей метод формує вміння застосовувати мовні знання в практичних умовах.

Сучасна методика розвитку мовлення активно використовує і метод критичного читання (close reading), спрямований на детальне, повільне, уважне читання тексту з аналізом його мовних, композиційних і смислових особливостей. Учні вчаться помічати стилістичні маркери, підтексти, авторські інтеграції, розвивають інтерпретаційні навички та вміння працювати з текстом на глибинному рівні.

Ефективними є прийоми Think – Pair – Share (Подумай – обговори в парі – поділися), що передбачає індивідуальне осмислення завдання, обговорення його в парі та представлення спільного результату. А також метод «Шість капелюхів мислення», який дає змогу розглянути мовне явище або текст із різних поглядів:

- білий капелюх: факти, інформація, об’єктивні дані;
- червоний капелюх: емоції, почуття, інтуїція;
- чорний капелюх: критика, ризики, проблеми;
- жовтий капелюх: позитив, переваги, користь;
- зелений капелюх: креативність, ідеї, альтернативи.
- синій капелюх: організації мислення, контроль процесу.

Поступово важливою практикою в розвитку мовлення стає сторітелінг – це інтерактивний метод, що ґрунтується на створенні, аналізі та інтерпретації історій. Його педагогічний потенціал полягає в тому, що добре вибудована історія не лише привертає увагу, а й активізує емоційно-ціннісне ставлення, допомагає глибше зрозуміти зміст, контекст і мотивацію мовленнєвих дій. Учні створюють власні наративи або трансформують наявні, добираючи мовні засоби, відповідно до задуму, комунікативної стратегії та передбачуваної аудиторії. Робота з історіями формує вміння структурувати текст, виділяти ключові смисли, розгортати сюжетну лінію, керувати інтонацією та стилістичними засобами, а також аргументовано презентувати авторську позицію.

Нові можливості для організації інтерактивної діяльності відкривають онлайн-ресурси. До прикладу, LearningApps- це платформа для створення різноманітних інтерактивних вправ(класифікація, хронологічні вправи, вікторини, заповнення пропусків у тексті), які можуть стати основою для усного чи письмового зв’язного висловлювання. Wordwall дозволяє швидко створювати ігрові навчальні ресурси, включаючи кросворди, пазли, ігри на відповідність, які допомагають засвоювати слова та тренувати мовлення в

ігровій формі. Завдяки цифровим інструментам навчання набуває динамічності, стає більш наочним і сприяє залученню кожного учня до спільної роботи.

Завершальним елементом інтерактивного підходу є комунікативні тренінги, які формують уміння аргументувати, переконувати, вести діалог і полеміку, адекватно добирати мовні засоби, відповідно до комунікативної мети та аудиторії. За таких умов у старшокласників формується цілісна мовленнєва компетентність, що охоплює знання, уміння, навички, креативність, мовну інтуїцію та готовність ефективно використовувати українську мову в різних соціальних і комунікативних аспектах.

Таким чином, ефективне засвоєння мовленнєвих знань старшокласниками можливе лише за умови комплексного поєднання теоретичних, теоретично-практичних та інтерактивних методів.

3.2. Система вправ і завдань для формування усномовленнєвої компетентності

Практичний компонент сучасної методики навчання української мови посідає провідне місце у формуванні мовленнєвої компетентності школярів, адже саме практична діяльність забезпечує перехід знань у вміння, а вмінь – у стійкі навички. У контексті створення ефективної системи вправ і завдань для розвитку усного і письмового мовлення, практичні методи стають базовим інструментом, який дозволяє учням не тільки відтворювати зміст прочитаних текстів, а й самостійно продукувати власні висловлення різних стилів і жанрів.

Практичний метод – це «організація навчального процесу, за якої учень виконує різні види мовленнєвої діяльності з метою формування відповідних умінь і навичок» [7, с. 10], тобто центральною його ознакою є діяльнісна основа, оскільки саме через вправляння, моделювання ситуацій спілкування,

створення власних текстів учні переходять від засвоєння мовної інформації до продуктивного мовлення.

У Державному стандарті базової середньої освіти, практична спрямованість чітко визначена як обов'язкова умова формування компетентностей: результативність навчання мови передбачає здатність учня «створювати висловлення різних жанрів, формулювати думки відповідно до комунікативного завдання, адаптовувати їх до адресата і ситуації спілкування» [20]. Досягнення цих результатів можливе лише за умови систематичного використання комплексу практичних методів, які у своїй сукупності формують повноцінну текстотвірну компетентність.

Найпоширенішим інструментом реалізації практичного методу є вправи. Вони становлять цілеспрямоване багаторазове виконання дій із мовним матеріалом, що забезпечує вироблення умінь аналізувати, добирати та поєднувати мовні засоби. Вправи не є епізодичними прийомами, а організовані як послідовна система, що вибудовується від простих до складних завдань. Першу «сходику» становлять підготовчі вправи, які забезпечують автоматизацію елементарних інтелектуально-мовленнєвих дій: аналізу, класифікації одиниць, визначення мовних закономірностей. Далі система переходить до комбінованих вправ, що формують уміння самостійно добирати мовні засоби та структурувати текстовий матеріал. Завершальним етапом є творчі вправи, у межах яких учні створюють повністю самостійні висловлення, орієнтуючись на тему, ситуацію спілкування, адресата й мету (додаток Г). Саме творчі вправи активізують когнітивні ресурси й орієнтують учнів на створення власного тексту. Тому метод вправ функціонує як чітко структурована система, що забезпечує поступовий перехід від репродуктивних дій до повноцінного текстотворення.

Важливим практичним методом є метод практичних завдань, який передбачає виконання комунікативно орієнтованих дій, максимально наближених до реальних мовленнєвих ситуацій. На відміну від вправ,

практичні завдання поєднують значну частку самостійності, відкритість результату та опертя на власний досвід учня. Це може бути написання анотацій, створення інструкцій, підготовка публікацій для соціальних мереж, складання повідомлень, есе чи відгуків. Ефективність таких завдань зростає, коли вони моделюють реальні комунікативні ситуації і пов'язані з особистим досвідом учнів. Метод практичних завдань забезпечує перенесення сформованих у вправах умінь у контексти реальної комунікації.

Не менш значущим є метод моделювання мовленнєвих ситуацій, що забезпечує умови для розвитку комунікативної компетентності. Його сутність полягає у створенні уявних або практичних ситуацій спілкування, у яких учні виконують рольові дії та адаптують мовлення, відповідно до комунікативного наміру, адресата, соціальної ролі. Рольові ігри, діалоги, дискусії, аргументаційні завдання дають змогу реалізувати мовлення в умовах, близьких до реальності. Як зазначає В. Черниш, ситуаційне моделювання «відтворює динаміку живого спілкування та забезпечує природні умови для мовленнєвої діяльності» [70, с. 26].

У структурі практичного навчання важливий також метод творчих робіт, що охоплює створення творів, есе, нарисів, відгуків, публіцистичних чи художньо-репродуктивних текстів. На цьому етапі інтегруються всі попередньо сформовані вміння: добір змісту, його логічне структурування, стилістичне редагування, композиційне оформлення тексту. Творчі роботи демонструють рівень мовної зрілості і здатність до повноцінного текстотворення.

Завершальним елементом системи є метод редагування і трансформаційних завдань, що формують критичне ставлення до тексту, вміння аналізувати, удосконалювати й переробляти його. До таких завдань належить редагування текстів, виправлення різнорівневих мовних помилок, перебудова структури, заміни мовних одиниць, стискання або розгортання змісту. Н. Бондаренко наголошує, що редагування розвиває «внутрішню

усвідомленість мовлення та здатність контролювати власний текст» [7, с. 15]. Уміння редагувати є необхідною умовою якісного текстотворення, тому цей метод органічно завершує систему практичної діяльності.

Таким чином, практичний метод навчання становить ядро діяльнісного підходу в сучасній лінгводидактиці. Саме він забезпечує перехід від знання мовних явищ до їх свідомого і творчого використання в різних комунікативних ситуаціях. У поєднанні різних видів практичної діяльності – від репродуктивних вправ до комплексних творчих робіт – вибудовується система, що забезпечує формування в учнів не лише навичок відтворення змісту тексту, а й здатності створювати власні зв'язні, логічно і стилістично виважені висловлення. Тому практичний метод становить основу розвитку мовної особистості й формування цілісної мовленнєвої компетентності, що відповідає потребам сучасної освіти.

3.3. Можливості використання аспектних уроків української мови й уроків розвитку зв'язного мовлення для формування усномовленнєвої компетентності старшокласників

У сучасній методиці навчання української мови важливого значення набуває поєднання різних типів уроків, що забезпечують цілісність формування мовної особистості. Аспектні уроки – це уроки, які пов'язані з вивченням окремих аспектів мови і спрямовані на опрацювання теоретичного матеріалу. Уроки РЗМ вирізняються практично зорієнтованістю і забезпечують вироблення комунікативних умінь, зокрема усного мовлення, що є ключовою метою компетентнісного підходу.

Існує значна кількість класифікацій аспектних уроків української мови, що відображають різні методичні концепції та підходи. Найчастіше у практиці навчання української мови звертаються до класифікації О. Біляєва. Основою

розподілу дослідник визначив дидактичну мету уроку і запропонував виокремлювати такі види аспектних уроків:

- уроки засвоєння нового матеріалу;
- уроки формування умінь і навичок;
- уроки перевірки та обліку якості знань, умінь і навичок;
- уроки аналізу контрольних робіт;
- уроки узагальнення і систематизації вивченого;
- уроки повторення окремої теми, розділу [6, с. 56].

Такий підхід найбільшою мірою відбиває сутність сучасної шкільної практики, оскільки дозволяє вибудувати навчання відповідно до поетапної логіки формування компетентностей: від первинного сприйняття нового знання до його закріплення, перевірки, систематизації та повторення.

У межах цієї класифікації кожен тип уроку має свою структуру й виконує відповідні функції. Наприклад, уроки засвоєння нового матеріалу передбачають чітко вибудовану логіку переходу від мотивації до пояснення, первинного осмислення та закріплення. Уроки формування умінь і навичок акцентують на багаторазовому тренуванні, застосування мовних правил у різних контекстах, що забезпечує її автоматизацію. Уроки перевірки й аналізу виконаних робіт слугують важливим зворотним зв'язком, дозволяючи коригувати навчальну діяльність. Уроки узагальнення та повторення забезпечують системність і міцність знань, формують уміння бачити мовні явища в міжтематичних взаємозв'язках.

Розглянемо структурну організацію окреслених типів уроків.

Урок засвоєння нових знань

Тривалість: 45 хвилин.

Структура

Організаційний момент (1–2 хв.).

Актуалізація опорних знань і мотивація (3–5хв.).

Повідомлення теми, мети, очікуваних результатів (1–2 хв.).

Сприймання та первинне осмислення нового матеріалу (10–15 хв.).

Первинне закріплення знань (10–12 хв.).

Творче або практичне застосування знань (5–7 хв.).

Підсумок, рефлексія, оцінювання, оголошення домашнього завдання (3–4 хв.).

Урок формування умінь і навичок (розробка уроку наведена в додатку Д)

Тривалість: 45 хвилин.

Структура

Організаційний момент (1–2 хв.).

Повторення теоретичних відомостей, необхідних для виконання вправ (3–5 хв.).

Коментоване виконання тренувальних вправ (під керівництвом вчителя) (11 хв.).

Самостійне виконання вправ тренувального характеру (15–17 хв.).

Творче завдання (5–7 хв.).

Підсумок, рефлексія, оцінювання, оголошення домашнього завдання (3–4 хв.).

Урок перевірки і обліку знань, умінь і навичок (контрольна робота)

Тривалість: 45 хвилин.

Структура

Організація класу, інструктаж (2–3 хв.).

Виконання контрольної роботи (35–38 хв.).

Здача робіт, короткий підсумок (2–3 хв.).

Урок аналізу контрольної роботи

Тривалість: 45 хвилин.

Структура

Організаційний момент (1 хв.).

Повідомлення загальних результатів, типових помилок (7–10 хв.).

Індивідуальна робота з помилками (15–20 хв.).

Виконання тренувальних вправ на подолання типових труднощів (10–12 хв.).

Підсумок уроку, рекомендації (2–3 хв.).

Урок узагальнення і систематизації знань

Тривалість: 45 хвилин.

Структура

Мотивація діяльності (2–3 хв.).

Відновлення логічних зв'язків між вивченими поняттями (8–10 хв.).

Узагальнювальні вправи (15–20 хв.).

Творчі завдання узагальнювального характеру (7–8 хв.).

Підсумок, рефлексія, домашнє завдання (3–4 хв.).

Урок повторення окремої теми або розділу

Тривалість: 45 хвилин.

Структура

Актуалізація попередніх знань (5–7 хв.).

Системне повторення матеріалу (10–12 хв.).

Практична робота (15–17 хв.).

Творча робота (7–8 хв.).

Підсумок і домашнє завдання (3–4 хв.).

Доповненням до класифікації О. Біляєва є підхід М. Пентилюк. Дослідниця пропонує типологію уроків української мови на основі видів творчої роботи та дидактичної мети їх проведення:

– уроки, на яких учні виконують «малі жанри» творчих робіт (усний переказ, складання автобіографії, розгорнутого протоколу, написання нарису, вільного або творчого диктанту);

– уроки проведення великих за обсягом переказів і творів (навчальних і контрольних) та їх аналізу з учнями;

– уроки підготовки до контрольного твору [39, с. 60].

Ця класифікація має практичну цінність, оскільки орієнтована передусім на розвиток мовленнєво-творчої діяльності учнів та на формування їхньої текстотвірної компетенції. Вона підкреслює важливість системної роботи з текстом, уміння структурувати висловлювання, добирати мовні засоби відповідно до жанру, стилю та комунікативної ситуації.

Науковиця визначає таку структурну організацію запропонованих різновидів уроків.

Урок виконання «малих жанрів» творчих робіт

Тривалість: 45 хвилин.

Структура

Мотивація та оголошення жанру роботи (3–4 хв.).

Аналіз зразка (тексту) (7–10 хв.).

Визначення структурних ознак жанру (5–7 хв.).

Підготовчі вправи (10–12 хв.).

Виконання творчої роботи (8–10 хв.).

Підсумок (2 хв.).

Уроки великих за обсягом творів і переказів (навчальних і контрольних)(розробка уроку наведена в додатку Е)

Тривалість: 45 хвилин.

Структура навчального уроку

Мотивація (2–3 хв.).

Опрацювання тексту (10–12 хв.).

Мовний аналіз тексту (7–8 хв.).

Планування майбутнього твору (7–8 хв.).

Написання роботи (12–14 хв.).

Підсумок (2 хв.).

Структура контрольного уроку

Інструктаж (2–3 хв.).

Написання твору (38–40 хв.).

Здача робіт (1–2 хв.)

Урок підготовки до контрольного твору

Тривалість: 45 хвилин.

Структура

Ознайомлення з темою майбутнього твору (3–4 хв.).

Колективне складання плану (7–8 хв.).

Опрацювання мовного матеріалу (10–12 хв.).

Практичні завдання (12–15 хв.).

Підсумок і рекомендації (3–4 хв.).

Поєднання цих двох класифікацій дозволяє розглядати аспекти уроки не лише як засіб засвоєння мовної теорії, а й як структурну основу для підготовки учнів до різних видів мовленнєвої діяльності. Уроки, виокремлені за О. Біляєвим, забезпечують логіку побудови навчального процесу, тоді як уроки за М. Пентилюк поглиблюють розвиток текстових і творчих умінь, і спрямовані на формування навички практичного застосування мовних знань. Це сприяє тому, що українська мова вивчається не лише як система норм і правил, а й як інструмент реальної комунікації.

Особливо важливим є узгоджене функціонування аспектних уроків та уроків розвитку зв'язного мовлення. Структура аспектного уроку традиційно включає актуалізацію опорних знань, мотивацію, пояснення нового матеріалу, його первинне закріплення та тренувальні вправи.

Натомість структура уроку РЗМ складається з аналізу текстового або комунікативного зразка, планування власного висловлювання, його створення, корекції та рефлексії результатів. Таким чином, теоретичний матеріал засвоєний на аспектних уроках, слугує підґрунтям для текстотвірної діяльності, а мовленнєва практика, здійснена на уроках розвитку зв'язного мовлення, забезпечує осмислене застосування теорії та формування стійкої усномовленнєвої компетентності.

Отже, використання різних типів аспектних уроків у поєднанні з уроками РЗМ створює методично цілісну систему, що забезпечує повноцінне формування мовної та комунікативної компетентності учнів. Така система відповідає сучасним вимогам мовної освіти і сприяє підготовці учнів до ефективної комунікації в освітньому середовищі.

3.4. Статистична діагностика результатів вироблення усномовленнєвої компетентності учнів старшої школи за експериментальною методикою розвитку зв'язного мовлення

Статистична діагностика результатів є важливим складником оцінювання ефективності експериментальної методики розвитку зв'язного мовлення. Мета статистичної діагностики – визначити рівень формування усномовленнєвої компетентності старшокласників після впровадження комплексної системи вправ та завдань; перевірити чи покращився рівень знань і вмінь після діагностико-констатувального зрізу.

Для перевірки теоретичних знань з розвитку зв'язного мовлення ми запропонували теоретичні запитання (детально: див. додаток Є, п.1).

Критерії оцінювання знань: правильна відповідь на запитання – два бали.

Для перевірки сформованих умінь ми запропонували три завдання (додаток Є, п.2), які оцінюються чотирма балами.

У статистичній діагностиці взяли участь 30 учнів: 15 десятикласників і 15 одинадцятикласників, які пройшли курс розвитку зв'язного мовлення з української мови і як результат продемонстрували успішність і якість засвоєних знань.

Результати засвоєних знань із РЗМ: початковий рівень знань – 1 учень (3 %); середній рівень знань – 7 учнів (23 %); достатній рівень – 17 учнів (57 %); високий рівень – 5 учнів (17 %) (рис. 6).

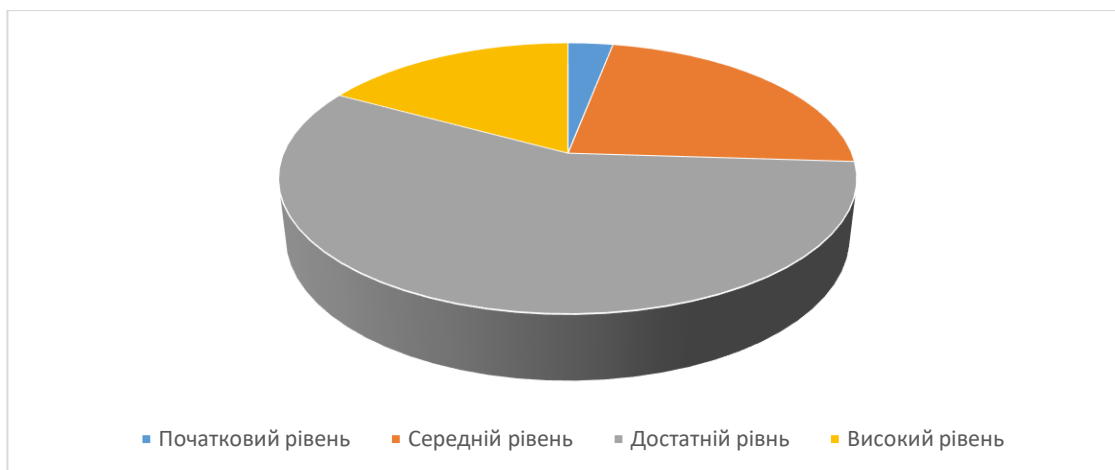

Рис. 6. Результати засвоєних знань із РЗМ

Успішність знань після статистичної діагностики становить 97 %, а якість знань – 74 %. (рис. 7).

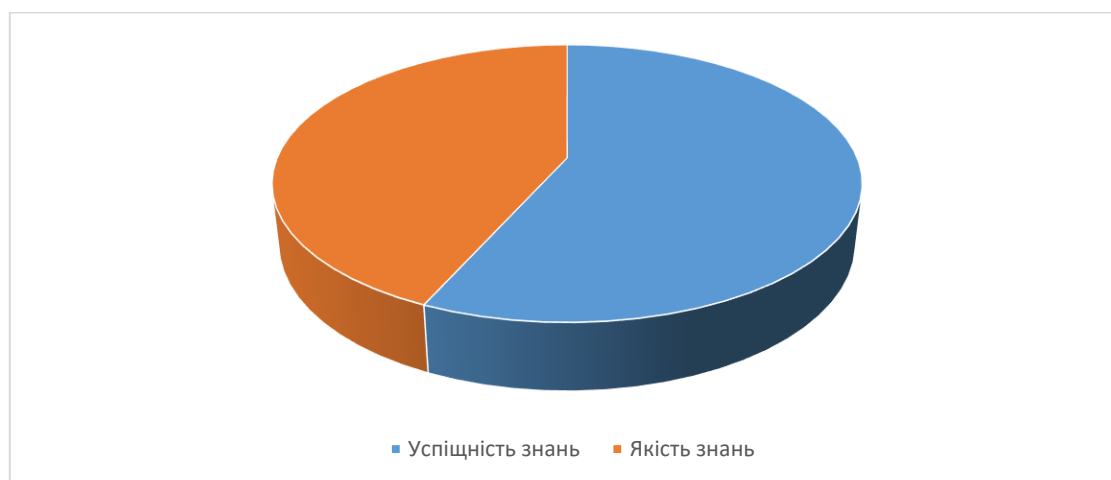

Рис. 7. Співвідношення успішності та якості знань із РЗМ

Далі старшокласники виконали практичні завдання і продемонстрували такі результати сформованих умінь: початковий рівень знань – 1 учень (3 %); середній рівень – 9 учнів (30 %); достатній рівень – 13 учнів (44 %); високий рівень – 7 учнів (23 %) (рис. 8).

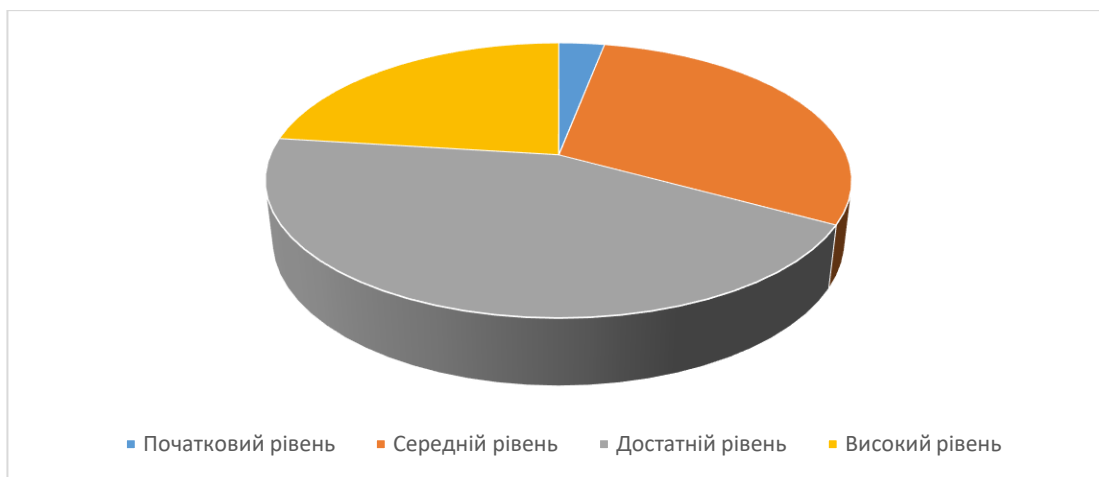

Рис. 8. Результати сформованих умінь із РЗМ

Отже, успішність сформованості умінь після статистичної діагностики становить 97 %, а якість – 67 % (рис. 9).

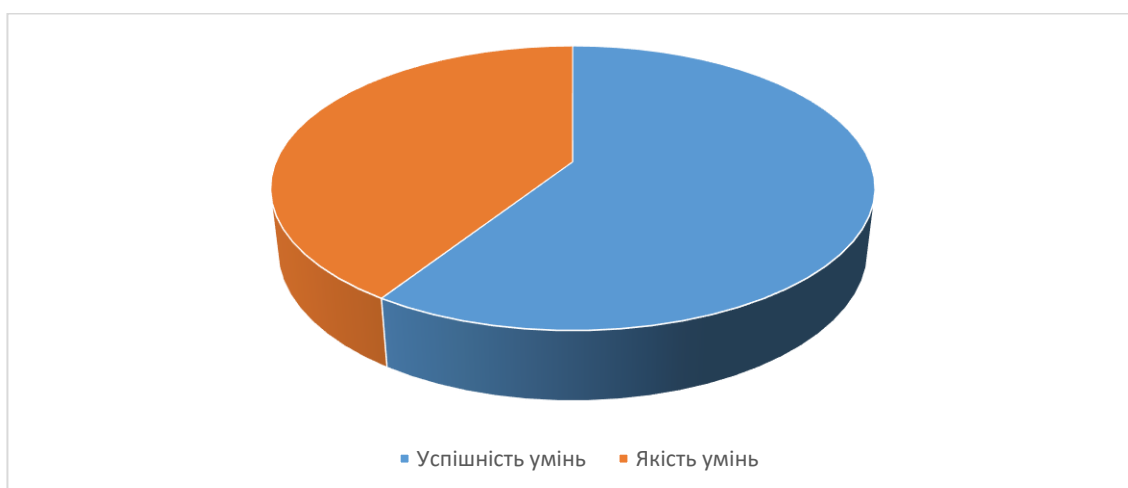

Рис. 9. Співвідношення успішності сформованих умінь із РЗМ та їх якості

У середньому: якщо успішність знань (83 %) і умінь (90 %) під час констатувального зрізу становить 86,5 % $((83 \% + 90 \%): 2)$, то успішність знань (97 %) і умінь (97 %) під час контрольного зрізу, відповідно 97 %. Тому $97 \% - 86,5 \% = 10,5 \%$.

Констатуємо, що успішність знань із РЗМ підвищилася на 10,5 %.

Тоді, як якість знань (30 %) і умінь (30 %) у результаті констатувального зрізу становить у середньому 30 %. Якість знань (74 %) і вмінь (67 %) у результаті проведення статистичної діагностики 70,5 % $((74\%+67\%):2)$.

Звідси випливає, що якість знань із РЗМ у результаті проведення статистичної діагностики підвищилася $(70,5\% - 30\% = 40,5\%)$, порівняно з констатувальним зрізом на 40,5 %.

У результаті: $(10,5\% + 40,5\% - 51\% : 2 = 25,5\%)$ ефективність статистичної діагностики становить 25,5 %.

Таким чином, проведена статистична діагностика результатів засвідчила, що знання й уміння із розвитку зв'язного мовлення учнів десятого та одинадцятого класів покращилися на 25,5 %, що вказує ефективність використаних методик. Отримані дані підтверджують позитивну динаміку формування знань, умінь і навичок, а також доводять результативність організованих видів діяльності.

Висновки до розділу 3

Результати здійсненого дослідження засвідчили, що системний підхід до організації мовленнєвої діяльності учнів, поєднання теоретичних знань із практичними вправами, а також цілеспрямоване використання аспектних уроків та уроків РЗМ значно підвищують ефективність мовної освіти в старшій школі.

Ми обґрунтували методичні засади засвоєння учнями мовленнєвих понять, акцентували на поступовому ускладненні матеріалу, інтеграції теорії мови з практикою та розвитку умінь аналізувати мовні явища в цілісності тексту. Ми розробили і теоретично обґрунтували експериментальну методику формування усномовленнєвої компетентності старшокласників, яку продемонстрували як систему вправ для формування умінь відтворювати і

створювати висловлення різних типів і стилів із застосуванням інтерактивних методів. Це сприяло активному залученню учнів до мовленнєвої діяльності. Також показали ефективність поєднання аспектних уроків та уроків РЗМ для закріплення теоретичних знань і формування практичних умінь. А статистична діагностика засвідчила підвищення рівня усномовленнєвої компетентності на 25,5 %, що підтверджує ефективність експериментальної методики.

Таким чином, застосування запропонованих в роботі вправ та уроків сприяє розвитку критичного мислення, комунікативної активності та вміння створювати зв'язні, логічні і стилістично виважені висловлення.

ВИСНОВКИ

У межах виконаного дослідження з'ясовано теоретичні положення, практичні умови, що визначають ефективність формування усномовленнєвої компетентності старшокласників на уроках української мови. У результаті опрацювання наукових джерел уточнено зміст базових понять, пов'язаних із розвитком усного мовлення, що дало можливість окреслити основні орієнтири для побудови методичної системи.

Приділено увагу психологічним і віковим характеристикам учнів старшої школи, оскільки саме вони визначають темп, способи сприйняття навчальної інформації та рівень готовності до створення власних висловлень. На основі аналізу цих особливостей доведено важливість активної діяльності, аргументованого висловлення власної думки і опори на самостійність старшокласників у процесі мовленнєвої роботи.

У роботі також схарактеризовано лінгводидактичні чинники, що впливають на розвиток усного мовлення: закономірності навчання мови, принципи добору мовного матеріалу, методи та прийоми роботи з текстом. Аргументовано, що інтерактивні технології забезпечують природні умови формування мовленнєвої компетентності та підсилюють інтерес до усного висловлення.

Запропоновано експериментальну методику, яка передбачає поступове ускладнення завдань: від засвоєння мовленнєвих знань до створення самостійних усних текстів різних жанрів. Осердя системи становлять вправи, що формують аналітичні, конструктивні і творчі уміння, а також уроки РЗМ, у структурі яких поєднано репродуктивні, продуктивні та комунікативні види діяльності. Аспектні уроки використано як засіб опрацювання теоретичного матеріалу, що забезпечило логічну послідовність формування практичних умінь.

Перевірку ефективності методики здійснено за допомогою статистичного аналізу результатів, а отримані дані засвідчили суттєвий поступ учнів експериментальних класів: рівень сформованості їхніх усномовленнєвої компетентності зріс на 25,5 %, що є переконливим аргументом на користь системності і результативності розробленого підходу.

Узагальнення отриманих результатів уможливило твердження про те, що наведена в роботі система вправ і завдань є дієвим інструментом розвитку РЗМ учнів старших класів. Вона відповідає вимогам сучасної компетентної освіти, забезпечує комплексний розвиток комунікативних умінь і сприяє формуванню в учнів здатності впевнено, логічно і доречно висловлюватися в різних навчальних і життєвих ситуаціях.

Отже, висунута нами гіпотеза дослідження доведена: формування мовленнєвої компетентності учнів старших класів ЗЗСО на основі взаємозв'язку аспектних уроків і розвитку зв'язного мовлення буде більш ефективним за умов:

- дотримання психолого-педагогічних, лінгводидактичних і дидактично-мовленнєвих особливостей формування усномовленнєвої компетентності здобувачів середньої освіти;

- використання методів, прийомів і засобів як допоміжних компонентів освітнього процесу розвитку усного мовлення з дотриманням загальнодидактичних і власне методичних закономірностей і принципів навчання;

- застосування системи тренувальних вправ і завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Грамота, 2019. 208с.
2. Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: збірник наукових праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.) / За ред. проф. К. Я. Климової. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 220 с.
3. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: посібник / За ред. О. Сербенської. Львів: Світ, 1994. 152 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
5. Білоус О. Вікова психологія: навчальний посібник. Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка, 2015. 108 с.
6. Біляєв О. Сучасний урок української мови. Київ: Радянська школа. 1981. 182 с.
7. Бондаренко Н. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. № 12. 18 с.
8. Варварук М.М. Лінгводидактичні засади формування діалогічної компетентності учнів початкової школи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 3. С. 37–41.
9. Вашуленко М. С., Васильківська Н. А. , Дубовик С. Г. Українська мова та читання: підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Частина 1. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

11. Волкова Н. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2007. 680 с.
12. Ворон А., Солопенко В. Українська мова (профільний рівень): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: ВД «Освіта», 2019. 272 с.
13. Воронова С. Вплив медіаконтенту на розвиток усномовленнєвої компетентності старшокласників. *Актуальні питання сучасної філології і журналістики: матеріали Всеукраїнської конференції студентської та учнівської молоді (10 квітня 2025 року)*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025. С. 26–29.
14. Воронова С. Система вправ для формування усномовленнєвих умінь і навичок старшокласників на уроках української мови. *Актуальні питання сучасної філології і журналістики: матеріали Всеукраїнської конференції студентської та учнівської молоді (30 жовтня 2025 року)*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025. С. 26–28.
15. Воронова С. Формування усномовленнєвої компетентності старшокласників закладів загальної середньої освіти / наук. кер. Е. Палихата // *Магістерський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2024. Вип. 43. С. 71–73
16. Глазова О. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Ранок, 2018. 224 с.
17. Глобальні виклики і пріоритети освіти XXI століття. URL: <http://jds.multycourse.com.ua/ua/page/15/50> (дата звернення 15.10.2025).
18. Голуб Н., Горошкіна О., Новосьолова В. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Педагогічна думка, 2019. 256 с.
19. Гриффін П. Оцінювання та навчання навичок XXI століття: етоди й підходи. Дордрехт: Спрінгер, 2015. 310 с.

20. Державний стандарт базової середньої освіти. МОН України, 2020
URL:<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2020/10/08/derzhstandartbazovoiosvityprezentatsiya.pdf>
(дата звернення 03.09.2025).

21. Заболотний О., Заболотний В. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2018. 192 с.

22. Калмикова Л. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти. Київ: НМЦВО, 2003. 300 с.

23. Караман С., Горошкіна О., Караман О., Попова Л. Українська мова (профільний рівень): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: «Ранок». 2018. 272 с.

24. Коваль А. П. Ділове спілкування: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1992. 280 с.

25. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ: Вища школа, 1987. 351с.

26. Колобич О. Загальна психологія. навчально-методичний посібник. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка. 2008. 172 с.

27. Ляшенко О. І., Топузов О. М. Науковий супровід модернізації змісту базової середньої освіти: проблеми і виклики. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 4. С. 29–36.

28. Кучеренко І. А. Технологія проблемного навчання української мови: сутність та лінгводидактичний потенціал. Українська мова і література в школі. 2018. № 3. С. 14–21.

29. Малафіїк І. Дидактика: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2009. 397с.

30. Мартіна О. Діалогічне мовлення як засіб формування комунікативної компетентності учнів початкових класів. *Педагогічна освіта:*

теорія і практика. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. 2019. (№ 27). С. 375–380.

31. Марцин С. О. Методика розвитку усного та писемного мовлення в закладах загальної середньої освіти: Методичні рекомендації до навчальної дисципліни. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2024. 49 с.

32. Марцин С.О., Ткач О. В. Комунікативний потенціал байок і афоризмів Г.С. Сковороди на уроках української мови і літератури в 9 класі. Український світ у наукових парадигмах: Збірник наук. праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Харків: ХІФТ, 2022. Вип. 9. С. 38–44

33. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.

34. Маленко О. О., Муслієнко О. В. Інтегроване вивчення української мови та літератури в НУШ: світоглядний і методичний аспекти. Освіта збереже Україну!: *матеріали I Всеукраїнських ПрокOPENківських читань.* Харків, 10 черв. 2022 р. Харків, 2022. С. 197–202.

35. Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови: конструювання, редагування, переклад. Київ: Рад. школа, 1984. 223 с.

36. Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. Київ: Рад. школа, 1986. 168 с.

37. Мельничук М., Рева М. Особливості впливу комунікативного досвіду на емоційність підлітків. *Молодий вчений.* 12 (124). 2023. С. 101–104.

38. Методика навчання української мови в середній школі: навчальний посібник / За ред. І. С. Олійника. Київ: Вища шк., 1989. 440 с.

39. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. Пентиліук. Київ, 2000. С. 59–66.

40. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підручник / За ред. М. І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2004. 400 с.

41. Міністерство освіти і науки України. «Освітні програми». URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi> (дата звернення: 03.11.2025).
42. Леонт'єв О. О. Основи психолінгвістики: підручник. Київ: Вежа, 2000. 293 с.
43. Лещенко О. М. Методика навчання рідної мови і грамоти. Київ: Вища школа, 2008. 374 с.
44. Нова українська школа: порадник для вчителя: навчально-методичний посібник. Київ: ВД «Плеяди», 2018. С. 72–73.
45. Омельчук С. Сучасна українська лінгводидактика. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. С. 55.
46. Освітня програма. Визначення. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi> (дата звернення: 03.08.2025).
47. Павелків Р. Вікова психологія. Київ: Кондор, 2015. 177 с.
48. Пелагейченко М. Л. Урок твоєї мрії: плануємо, мотивуємо, проводимо. Харків: Видавнича група «Основа», 2020. 112 с.
49. Палихата Е. Я. Уроки української мови: класифікація, типи, структура: навчально-методний посібник. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2017. 100 с.
50. Палихата Е. Я. Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи: монографія. Тернопіль: ТДПУ імені Володимира Гнатюка, 2002, 172 с.
51. Палихата Е. Я. Основи діалогічного спілкування: навчально-методичний посібник. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2021. 168 с.
52. Палихата Е. Я. Основи естетичної культури діалогічного спілкування: монографія. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2021. 184 с.
53. Партико Т. Б. Загальна психологія: підручник. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 416 с.

54. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія / За ред. О. А. Кучерук. Київ: КНТ, 2016. 258 с.
55. Пентилюк М. Методика навчання української мови в школі. Київ: Ленвіт, 2005. 400 с.
56. Пентилюк М. Практикум з методики навчання української мови. Київ: Ленвіт, 2003. 302 с.
57. Підручник. Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/Підручник> (дата звернення: 26.10.2025).
58. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія і практика. Київ: АПН України, 2002. 136 с.
59. Пометун О. І. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. Київ: А.С.К., 2014. 192 с.
60. Помиткіна Л. В. Розвиток особистісної готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. 2013. Т. 2. Вип. 10. С. 258–262.
61. Потєбня О. О. Думка і мова. Київ: Освіта, 1993. 234 с.
62. Соболевська О. Усне професійне мовлення. Львів: Малий видавничий центр, 2018. 100 с.
63. Стельмахович М. Г. Розвиток усного мовлення на уроках української мови в 4–8 класах. Київ: Рад. школа, 1978. 190 с.
64. Українська мова. Програма для загальноосвітніх закладів з українською мовою навчання. 10–11 класи. Рівень стандарту. 2017. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv?_cf_chl_tk=QUCSmAfl8HKf6xkvmgsJvzHvIXuJLxVmOWQNxNAwZw-1765638713-1.0.1.1-dJnN1VSZ6Ea0yA98Cz80QGvTNQEztuT9Uq2bL4b623o (дата звернення: 03.11.2025).

65. Українська мова. Програма для загальноосвітніх закладів з українською мовою навчання. 10–11 класи. Профільний рівень. Філологічний напрям, профіль – українська філологія. 2017. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv?__cf_chl_tk=QUCSmAfl8HKf6xkvmgsJvzHv1XuJLxVmOWQNxNAwZ_w-1765638713-1.0.1.1-dJnN1VSZ6Ea0yA98Cz80QGvTNQEZtuT9Uq2bL4b623o (дата звернення: 03.11.2025).

66. Фіцула М. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2003. 528 с.

67. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти: навч. посіб. Київ: НМЦВО, 2003. 300 с.

68. Хома Т. Поняття мови, мовлення та культури мовлення у науково-лінгвістичній літературі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2011. (№ 20). С. 173–175.

69. Химинець В. Компетентісний підхід до професійного розвитку вчителя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2010. Вип. 19. С. 243–247.

70. Черниш В. Методика формування іншомовної компетентності в аудіюванні. *Іноземні мови.* 2012. № 2. С. 19–30.

71. Шевчук Ю. Мовна шизофренія: *quo vadis, Україно?* Брустури: Дискурсус, 2015. 58с.

72. Шинкарук В. Д., Теслюк В. М. Основи риторики: навчальний посібник. Київ: Видавництво «Ліра-К», 2021. 320 с.

РОБОТА З НАОЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ ПІДРУЧНИКІВ

Рис. А.1 [21, с. 178]

<p>Грамотій</p> <p>Група: Користувачі Повідомлень: 15 Статус: Offline</p>	<p>Дата: Четвер, 25.10.2018, 14:25 Повідомлення # 15</p> <p>На уроці української мови трапилося завдання, котре загнало в глухий кут. Потрібно було пояснити лексичне значення слова <i>основний</i>. Але ж пояснити значення слова можна і як «найважливіший, головний», і як «такий, що є основою чого-небудь, становить його найважливішу частину». 😊</p>
<p>Моволюбка</p> <p>Група: Користувачі Повідомлень: 30 Статус: Offline</p>	<p>Дата: Четвер, 25.10.2018, 14:48 Повідомлення # 16</p> <p>Не бачу проблем. До кожного з пояснень добери приклад. Це має бути речення (що простіше) або й уривок тексту (дібрати трохи важче), у якому слово буде вжито в конкретному, визначеному тобою лексичному значенні.</p>
<p>Грамотій</p> <p>Група: Користувачі Повідомлень: 16 Статус: Offline</p>	<p>Дата: Четвер, 25.10.2018, 15:10 Повідомлення # 17</p> <p>Може, так: 1. Серед основних прав учнів — право на вибір навчального закладу. 2. Текст складається із зачину, основної частини та кінцівки.</p>
<p>Моволюбка</p> <p>Група: Користувачі Повідомлень: 31 Статус: Offline</p>	<p>Дата: Четвер, 25.10.2018, 15:30 Повідомлення # 18</p> <p>Цілком пристойно. Значення будь-якого слова потрібно розглядати в контексті — це вбереже від помилок. Ти впорався!</p>

Рис. А.2 [12, с. 29–30]

Рис. А.3 [19, с. 34]

Рис. А.4 [14, с. 8]

Р. Дункан. З ялинкою

Р. Дункан. Дівчинка й корови

Рис. А.5 [1, с. 76]

Рис. А.6 [10, с. 140–141]

Як писати твір-роздум на морально-етичну тему

- Добре обміркуйте тему, визначте основну думку висловлювання. Сформулюйте тезу-твердження, яку ви будете доводити або спростовувати.
- Доберіть фактичний матеріал, який допоможе розкрити основну думку твору. Аргументуйте власні думки посиланням на приклади з життя та художньої літератури. Це можуть бути окремі епізоди з художніх творів, приклади з історії, особистий досвід.
- Зробіть висновки й узагальнення, що впливають із зібраного фактичного матеріалу. Послугуйте вставними конструкціями *отже, як бачимо, на мою думку, на моє переконання, як видно із наведених фактів* тощо.
- Використайте у творчій роботі риторичні фігури (оклики, питання, звертання).
- Доберіть влучний заголовок.

Рис. А.7 [10, с. 144–145]

Рис. А.8 [10, с. 222]

РОБОТА З НАПОВНЕННЯМ ВПРАВ У ПІДРУЧНИКАХ

1. «Змінюйте світ на краще, піклуйтеся про нього, тому що ви в ньому живете» (Кузьма Скрябін). «Світ не цікавить, що ти думаєш про себе. Проте світ сподівається, що ти досягнеш чогось перш, ніж відчуєш, що ти великий» (Білл Гейтс) [21, с. 13].

2. У мові сучасних ЗМІ фразеологізми задля посилення виразності й емоційного впливу можуть піддаватися різним трансформаціям. У результаті авторської інтерпретації виникають нові трактування вже відомих фразеологічних сполучень. А новаторська обробка надає їм нового експресивного забарвлення, посилюючи виразність їх: «поле жатви», «хто з м'ячем прийде. («Місто», 12.04.2016). Антитеза – дієвий прийом уведення фразеологізмів у текст- тобто використання фразеологізмів в у анатомічному ряді, наприклад, «від слова до діла, як від землі до неба» (33 канал, 18.04.2015). Використання антонімів-протиставлень – популярний прийом: «...треба було розкрити їм очі на цей світ, щоб потім примусити жити із зав'язаними очима» (*Місто», 21.11.15) (О. Абрамчук) [21, с. 119].

3. Надрукований текст. Перероблене видання [21, с. 192].

4. Рушник ручної вишивки. Сердечне ставлення до всіх сердешних. Соняшник сонячного кольору.

5. 1. Не всякий, хто читає, у читанні силу знає. 2. Людина без читання як риба без води. 3. Розумному і книги в руки. 4. Прочитаного ні вода не затопить, ні вогонь не спалить, ні злодій не вкраде. 5. Ніхто вченим не родиться, а в дружбі з книжкою формується. 6. Учися чужого розуму, а й свого не губи. 7. Найвища школа – саме життя [12, с. 87].

6. **європеєць**, -ейця, ор. -ейцем, мн. -ейці, -ейців.

європеїзувати(ся), -ую(ся), -уєш(ся).

європейка, -и, д. і м. -ці, р. мн. -йок.

єдино правильний

єдиносущий

єднання, -я.

єдність, -ності, ор. -ністю.

7. Питання – проблема, правда – істина, толерантність – безапеляційність.

8. Небо, сонце, хмари, роса, гори [14, с. 8].

Зразок: Предмет - ліс. Чим є? - насадженням, домом, легенями. Який? - привітний, могутній, таємничий, посріблений, зажурений, кучерявий, голий, мовчазний, кремезний, казковий, напівроздягнений. Що робить - радіє, плаче, печалиться, думає, мріє, спить, захищає, голубить, дзвенить, просипається, шепотить. На що схожий? Із чим асоціюється - на море, океан, натовп. військо: із поетом, філософом, музикантом.

9. Гей ви! Даровано вам планету унікальну, дублікатів нема- так розпорядяться ж нею гідно! А не вмієте- передайте планету дельфінам, може, вони мудріше нею розпорядяться! Принаймні собі подібних воно не винищують! (О. Гончар) [14, с. 79].

10. Ситуації:

- організація зустрічі делегації ровесників з Канади у вашій школі;
- проведення спортивних змагань між вашою й сусідньою школою;
- планування випускного вечора [1, с. 44].

11. Липучка чи реп'ях?

В українській термінології, особливо тих галузей, що визначають сучасне життя(комп'ютерна справа, інформаційні технології), переважно використовують англійські запозичення, часто з російським спотворенням, оскільки їх беруть не з мови оригіналу, а з російської. На жаль, російська модна й досі в менталітеті значної частини суспільства залишається посередником між українською та зовнішнім світом. Наприклад, англійське слово drone (дослівно – трутень, у цьому контексті – безпілотний літальний апарат) чомусь ніхто навіть не перекладає як джміль чи трутень, хоча цей

образ дуже легко запозичити. Або ж слово *velcro* яке перекладають як липучка, можна було б перекласти як реп'ях. Це той самий образ і та ж метафора, не російська, а українська. Ця тенденція паралічу власних механізмів словотвору-ознака вимирання мови (За Ю. Шевчуком).

12. 1. Вас запросили на паті, але ви не знате що туди вдягти і як там поводитися. 2. Сек'юриті – це та людина, що у разі небезпеки першою приймає на себе удар. 3. Це не правда, а піар чистісінької води. 4. Реальний друг завжди прийде на допомогу. 5. Друзі після тривалих суперечок прийшли до консенсусу. 6. Новий сезон серіалу «Гра престолів» знімали в багатьох локаціях: Іспанії, Шотландії, Хорватії. 7. Скориставшись бабусиними лайфхаками, я спекла чудовий пиріг (3 учнівських творів) [10, с. 20–21].

13. Лівий берег Дніпра, рівний плісковатий суспіль зарослий густими лозами та верболозом, зеленів наче засіяний житом. А далі густіли бори наче море закутане в сизу та синю імлу. На південь сизіли гори, а на горах було видно Київ, що неначе потопає у легкій прозорій імлі. Забудування неясно мріли в сизій оповитій туманцем далечині.

Над ними були розкидані бачені в казках дивовижні букети: то лисніли позолочені бані та хрести на монастирях та церквах. І високе глибоке синє червоне небо і ті далекі сизі шпилі й гори з Андріївським собором і золоті букети з бань та хрестів – усе це було схоже на прекрасний сон. Вік проживеш – і не забудеш за цю пишну неповторну картину як часом ніколи не збувається дивно гарний сон (За І. Нечуєм-Левицьким).

14. Цінності

Цінності – соціально схвалювані уявлення більшості людей про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба тощо. Вони виражають те, як повинен бути влаштований світ і якою має бути людина. Цінності не беруться під сумнів, служать еталоном й ідеалом для всіх. Це переконання, що поділяється багатьма людьми стосовно мети, до якої потрібно прагнути.

До духовної сфери зрілої особистості громадянина входять моральні, громадянські, світоглядні, екологічні, естетичні, інтелектуальні, валеологічні цінності.

Моральні цінності втілюються в найрізноманітніших виявах активності чи самоактивності людини, спрямованих на утвердження у міжлюдських стосунках гуманних начал: доброти, справедливості, толерантності, щирості, сумлінності, взаємоповаги, власної гідності, відповідальності, принциповості. Усвідомлення творчої, улюбленої праці, праці за покликанням як однієї з найважливіших моральних цінностей допомагає людині реалізувати себе, збагнути свої можливості, відчувати свою потрібність людям, здатність власною працею дарувати щастя рідним, близьким і незнайомим людям, Батьківщині.

Але праця, що не одухотворена моральним, гуманістичним сенсом, а використовується як засіб власного збагачення, породжує егоїзм, скнарість, цинізм, прагнення до наживи, намагання досягти будь-якого успіху (Ольга Когут) [10, с. 143–144].

15. Хто над ким володарює: золото над людиною чи людина над золотом?

Срібло-злото тягне в болото

Народне прислів'я

Однозначно відповісти на запитання, хто над ким володарює: золото над людиною чи людина над золотом, — неможливо. Це залежить від самої людини, її моральних принципів, які вона сповідує, від її життєвої позиції, світогляду.

На жаль, останнім часом спостерігається значний вплив золота на людину. Під золотом розуміємо гроші, матеріальні блага. Власне життя значна частина населення міряє наявністю рахунків у банку, великої квартири у престижних районах столиці, будинків-особняків у приміській зоні, престижних марок авто, одягу модних брендів тощо. Для досягнення цієї мети

нехтуються морально-етичні засади, закон, використовуються найрізноманітніші способи і методи.

Яскравим прикладом для ілюстрації цієї думки є творчість Івана Карпенка-Карого. У комедії «Сто тисяч» виявляється талант письменника-сатирика, який зі зневагою ставиться до жадібності й зажерливості сільських хазяїв, їхнього гіпертрофованого прагнення мати побільше грошей. Головному героєві Герасимові Никодимовичу Калитці притаманні вищезгадані якості, навіть дещо гіперболізовані. Він вважає, що без душі легше, ніж без грошей, і готовий піти на протизаконні дії, аби розбагатіти. І Калитчин кум Савка стає компаньйоном у придбанні фальшивих грошей, бо сам Герасим боїться йти на махінації. «Де гроші люблять, там совість гублять», «Де гроші говорять, там розум мовчить», – справедливо констатують українські народні прислів'я.

Драматург у п'єсі яскраво показав, наскільки згубним для людей може бути вплив грошей. Письменник висміяв і засудив вади суспільного життя й недоліки у характері людей, яким гроші затьмарюють розум, штовхають на злочин. Бонавентура теж прагне до збагачення.

Цілими днями він тільки й займається тим, що копає землю, сподіваючись знайти скарб. Невідомий шахрай також прагне отримати якомога більше, обдурюючи зажерливих багатіїв. Комедія «Сто тисяч» стала своєрідним застереженням, як не слід заробляти великі гроші, щоб не потрапити в трагікомічні ситуації, як сталося з героями твору.

Нещодавно ми відвідали Молодий театр м. Києва і подивилися комедію «Гроші» (за п'єсою Івана Карпенка-Карого «Сто тисяч»). Мені вистава сподобалася менше, ніж сам твір, тому що постановники занадто осучаснили п'єсу, трохи скоротили сюжет. Загальне враження від вистави непогане. На сцені нас зустріли талановитість декораторів, приємне музичне оформлення. Чудова гра акторів підтвердила прадавню народну мудрість: «Золотом очі

засиплять, нічого не побачиш», «Коли золото поверх пливе, тоді правда на дно спаде», «Срібло-золото тягне чоловіка в болото».

Інша частина людей здобуває гроші для того, щоб жити. Головну перевагу надає «золоту в душі», родинним цінностям, вихованню дітей, дружбі й вірності ідеалам. Поет Павло Тичина писав: «Золото — не тільки під землею. Золото у кожного в душі». Прикладом цього може бути моя сім'я, де панує атмосфера взаємоповаги, взаєморозуміння між батьками і дітьми. Сподіваюся, що у нас це назавжди.

Звичайно, непогано, коли б людина була матеріально забезпечена і дотримувалася закону, норм співіснування у суспільстві. Але... Кажуть, що одна задоволена потреба породжує дві незадоволені. Ще кажуть, що в кого гроші є, тому і Бог дає. І гроші родять. І за гроші ми всі хороші. Все це теж народна мудрість...

Отже, хто ж над ким володарює? Золото над людиною чи людина над золотом? Швидше за все, що все-таки золото над людиною. На жаль.

ЗАВДАННЯ

ДЛЯ ДІАГНОСТИКО-КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЗРІЗУ ЗНАНЬ

I. ТЕКСТ, ЙОГО ОЗНАКИ ТА ТИПИ МОВЛЕННЯ

1. Що є основною ознакою зв'язного висловлювання?

А Багатослівність і деталізація.

Б Послідовність і логічність викладу думок.

В Використання складних слів.

Г Емоційність тексту.

Відповідь: Б Послідовність і логічність викладу думок.

2. Що об'єднує речення в текст?

А Спільна тема й граматичний зв'язок;

Б Однакові частини мови;

В Спільна кількість речень;

Г Використання художніх засобів.

Відповідь: А Спільна тема й граматичний зв'язок.

3. Укажіть тип мовлення, у якому події розгортаються у хронологічній послідовності.

А Опис;

Б Роздум;

В Розповідь;

Г Діалог.

Відповідь: В Розповідь.

4. Який тип мовлення домінує в науковому стилі?

А Розповідь;

Б Роздум;

В Опис;

Г Заклик.

Відповідь: Б Роздум.

5. Яке з наведених тверджень є прикладом роздуму?

А На вулиці лежить сніг, дерева вкрилися білим інеєм;

Б Людина стає щасливою тоді, коли робить добро іншим;

В Зранку я пішов до школи, а після уроків зустрів друзів;

Г Сонце повільно ховається за обрієм.

Відповідь: Б Людина стає щасливою тоді, коли робить добро іншим.

6. У якому реченні правильно використано засіб міжфразного зв'язку?

А Я люблю читати книги. Спорт – моє хобі;

Б Я люблю читати книги, а також переглядати фільми за їх мотивами;

В Я люблю читати книги. І фільми люблю;

Г Я люблю книги. І взагалі.

Відповідь: Б Я люблю читати книги, а також переглядати фільми за їх мотивами.

7. Яке речення найкраще підходить для завершення тексту?

А Отже, можна зробити висновок, що праця формує людину;

Б Людина працює щодня;

В Робота є частиною нашого життя;

Г Праця – це завжди цікаво.

Відповідь: А Отже, можна зробити висновок, що праця формує людину.

8. Що таке абзац у структурі тексту?

А Окреме речення;

Б Смілова частина тексту, що розкриває одну мікротему;

В Назва тексту;

Г Вступне слово.

Відповідь: Б Смілова частина тексту, що розкриває одну мікротему.

9. Який із наведених текстів належить до публіцистичного стилю:

А Сонце вже торкнулося обрію, віщуючи новий день;

- Б Здоровий спосіб життя – запорука майбутнього нашої нації!;
- В Відомо, що клітина є найменшою структурною одиницею організму;
- Г У давнину люди поклонялися силам природи.

Відповідь: Б Здоровий спосіб життя – запорука майбутнього нашої нації!

10. Яке з наведених висловів є прикладом логічного зв'язку між реченнями?

А По-перше, важливо дотримуватись правил безпеки. По-друге, необхідно допомагати іншим;

- Б Небо синє. Птахи літають;
- В Я люблю музику. І спорт теж;
- Г Мені цікаво. Бо цікаво.

Відповідь: А По-перше, важливо дотримуватись правил безпеки. По-друге, необхідно допомагати іншим.

11. Яка з поданих рис характерна для зв'язного мовлення?

- А Безсистемність викладу;
- Б Структурованість і завершеність;
- В Випадковість побудови речень;
- Г Надмір емоційності.

Відповідь: Б Структурованість і завершеність.

12. Укажіть приклад засобів зв'язку речень у тексті.

- А Синоніми, займенники, сполучники;
- Б Підмет і присудок;
- В Однорідні члени речення;
- Г Вставні слова.

Відповідь: А Синоніми, займенники, сполучники.

II. МОВА, КУЛЬТУРА ТА ОСОБИСТІСТЬ: РОЛЬ МОВЛЕННЯ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

1. Чи можна вважати мовну грамотність показником загальної культури людини?

2. Чому деякі молоді люди сьогодні вживають суржик або змішують мови?

3. Як впливає читання художньої літератури на розвиток мовлення?

4. Чому важливо вміти не лише говорити, а й слухати?

5. Чи допомагає знання іноземних мов краще розуміти рідну мову?

6. Яку роль відіграє мовлення у формуванні особистості?

7. Як ви ставитеся до вживання запозичень у сучасній українській мові?

8. Чи може людина бути високоосвіченою, але водночас мати низьку культуру мовлення? Поясніть свою думку.

9. Чи варто у школі суворо виправляти кожну мовну помилку, чи краще зосередитися на розвитку змістовності висловлювання?

10. Чи завжди дотримання мовних норм гарантує ефективність спілкування? Наведіть приклади.

СИСТЕМА ВПРАВ

I. Підготовчі вправи (автоматизація елементарних інтелектуально-мовленнєвих дій)

1. Вправа «Визнач зайву мікротему»

Умова. Знайти зайву мікротему.

Матеріал для роботи

У сучасному світі інформація поширюється дуже швидко. Соціальні мережі стали основним джерелом новин для молоді. Люди дедалі частіше віддають перевагу відеоконтенту замість текстів. Водночас важливо пам'ятати про потребу у фізичній активності та здоровому способі життя.

Відповідь. Зайва мікротема – «потреба у фізичній активності», оскільки зміст усіх інших речень стосується поширення інформації.

2. Вправа «Паспорт тексту»

Умова. Визначити тип, стиль, тему, основну думку, ключові слова.

Матеріал для роботи

Молодь активно користується смартфонами для навчання та спілкування. Соцмережі формують нові комунікативні практики та стиль мислення.

Відповідь. Тип – описово-аналітичний; стиль – публіцистичний; тема – вплив технологій на молодь; основна думка – смартфони і соцмережі змінюють комунікацію; ключові слова – молодь, смартфони, соцмережі, комунікація.

3. Вправа «Редактор»

Умова. Знайти стилістичні недоліки і запропонувати виправлення.

Матеріал для роботи

Сьогодні кожна людина має смартфон. Вони важливий інструмент. Усе змінює швидкість інформації.

Відповідь. «Вони важливий інструмент» – потрібно узгодити: «Він є важливим інструментом». «Усе змінює швидкість інформації» – перефразувати: «Швидкість поширення інформації змінює наше сприйняття світу».

4. Вправа «Інтенція мовця»

Умова. Визначити мету, адресата, ситуацію.

Матеріал для роботи

Друзі, не забудьте прийти на суботник у парку, щоб допомогти прибрати територію.

Відповідь. Мета – заклик до дії; адресат – друзі, однокласники; ситуація – організаційне повідомлення про суботник.

II. Комбіновані вправи (добір мовних засобів і структурування тексту)

5. Вправа «Стильове переформулювання»

Умова. Переформулювати текст, використовуючи засоби розмовного стилю.

Матеріал для роботи (текст, створений засобами публіцистичного стилю)

Соціальні мережі значно вплинули на спосіб життя сучасної молоді. Вони формують інформаційне середовище, де головним джерелом новин стають короткі публікації та відео.

Відповідь. Сьогодні молодь постійно сидить у соцмережах. Там вони дізнаються всі новини, читають короткі дописи або дивляться відео.

6. Вправа «Комунікативна адаптація»

Умова. Трансформувати текст для:

- учнів,
- батьків,
- адміністрації школи.

Матеріал для роботи

Ми збираємо кошти для облаштування шкільного подвір'я.

Відповідь

Для учнів: «Зробімо шкільне подвір'я красивим!»

Для батьків: «Просимо підтримати ініціативу з облаштування подвір'я».

Для адміністрації: «Школа планує облаштувати подвір'я; пропонуємо співпрацю у реалізації проекту».

7. Вправа «Заповни прогалину»

Умова. Заповнити пропуск.

Матеріал для роботи

Сьогодні ми говоримо про екологію. Важливо, щоб кожен учень ..., а також розумів, що його дії впливають на навколишнє середовище.

Відповідь. ...дотримувався правил сортування сміття та економив ресурси...

8. Вправа «Моделювання композиції»

Умова. Скласти зв'язний текст.

Набір мікротем. Здоров'я, навчання, відпочинок, технології.

Відповідь. Для гармонійного розвитку учня важливо дбати про здоров'я, ефективно навчатися, правильно відпочивати та розумно користуватися технологіями.

III. Творчі вправи (повністю самостійне створення висловлень)

9. Вправа «Монолог за ситуацією»

Умова. Скласти текст-монолог за запропонованою ситуацією.

Ситуація. На батьківських зборах потрібно пояснити важливість шкільних екологічних проєктів.

Відповідь. Шановні батьки, наші шкільні проєкти з екології допомагають учням зрозуміти вплив своїх дій на довкілля, розвивають командну роботу та виховують свідоме ставлення до природи. Тому участь у проєктах важлива для розвитку дітей. А також школярі починають розуміти важливість чистоти навколишнього середовища.

11. Вправа «Сторітелінг: мій досвід»

Умова. Напишіть коротку історію про випадок із власного життя.

Тема. Момент, коли слово змінило ситуацію.

Відповідь. Під час класної дискусії я помітив, що наш клас плутався у завданні. Я сказав простими словами, що потрібно робити, і всі відразу зрозуміли. Завдяки цьому завдання вдалося виконати правильно і вчасно.

12. Вправа «Аргументований виступ»

Умова. Складіть невеликий текст для виступу на запропоновану тему.

Теза. Мова формує світогляд.

Відповідь. Мова формує світогляд, адже вона допомагає нам структурувати думки. Наприклад, знання різних мов дозволяє по-новому оцінювати культурні явища. Крім того, мова впливає на мислення, визначає способи вираження емоцій. Тому мова безпосередньо формує наше сприйняття світу.

РОЗРОБКА УРОКУ ФОРМУВАННЯ УМІНЬ І НАВИЧОК

(за класифікацією О. Біляєва)

Клас: 11.

Тема: Моральний урок мого життя: Формування та аргументація особистої позиції у великому висловленні на основі життєвої історії.

Тип уроку: Формування вмінь і навичок створення монологічного зв'язного висловлення на основі життєвої історії.

Мета: удосконалити вміння будувати зв'язний текст;
навчитися застосовувати сюжетну модель сторітелінгу;
формувати навички логічного, структурованого й емоційно виразного мовлення;
розвивати критичне мислення, уміння редагувати;
виховувати взаємоповагу, підтримку та толерантність у спільному обговоренні творчих робіт.

Методи: сторітелінг, Think–Pair–Share, коментування, взаємоперевірка, мікрофон.

Тип уроку: формування вмінь і навичок.

Обладнання: мультимедійна презентація (слайди зі структурою сторітелінгу, пам'яткою, текстами вправ), картки-сюжети для самостійної роботи учнів, картки з некоректно побудованим текстом для колективного редагування, ноутбук, проєктор,

ПЕРЕБІГ УРОКУ (45 хв)

1. Організаційний момент (1–2 хв)

Вітання.

Короткий вступ учителя.

Сьогодні ми удосконалюватимемо вміння створювати якісний монологічний текст за допомогою техніки сторітелінгу, яку використовують у медіа, рекламі та навіть у наукових презентаціях.

2. Повторення необхідних теоретичних відомостей (3–5 хв)

Учитель актуалізує знання учнів про:

1) ознаки зв'язного монологічного тексту:

- логічна послідовність;
- наявність теми, основної думки;
- завершеність;

2) структуру оповіді, створеної з використанням техніки сторітелінгу:

- герой;
- ситуація (виклик / проблема);
- ускладнення;
- кульмінація;
- висновок (урок, ідея, зміна);

3) мовні засоби: логічні зв'язки, вставні слова, доречні емоційно-оцінні елементи.

Мікрообговорення (інтерактив Think–Pair–Share, 1 хв)

– *Що робить історію переконливішою: факти чи емоції?* (Кілька коротких відповідей.)

3. Коментоване виконання тренувальних вправ (11 хв)

Учитель дає учням заздалегідь підготовлений короткий текст (8–10 речень)

Вправа 1. «Оживи текст» (під керівництвом учителя, 5 хв)

Разом клас визначає:

- хто герой;
- у чому його проблема;
- що можна змінити для логічності;
- які слова зв'язку додати.

Учитель коментує, пропонує варіанти, учні вносять корективи в текст.

Вправа 2. Мікросторітелінг (усно, 6 хв)

Учитель демонструє коротку історію (1 хв).

Мета: показати просту структуру оповіді, створеної за технікою сторітелінгу.

Після прослуховування учні разом із учителем розкладають історію на складники.

Приклад історії

Учора дорогою до школи я побачила хлопця, який стояв перед автобусом і не міг зважитися зайти всередину. Виявилося, що він забув гаманець і соромився сказати водієві...

4. Самостійне виконання вправ тренувального характеру (15–17 хв)

Учні працюють індивідуально.

Завдання. Обрати один із запропонованих сюжетів і скласти монологічний текст (10–12 речень)

Сюжети на вибір

Ти загубив / загубила важливий документ перед ЗНО...

Ти був готовий / була готова опустити руки у складній ситуації, але несподівано тебе підтримали.

Перший досвід публічного виступу, який не пішов за планом.

Вимоги:

- чітка логічна послідовність викладу;
- структурована історія;
- 1–2 яскраві емоційні деталі;
- використати щонайменше 3 логічні зв'язки (*по-перше, згодом, однак, нарешті* тощо).

Учитель у цей час консультує в індивідуальному режимі.

5. Творче завдання (5–7 хв)

Мініінтерактив «Зміни кут зору»

Учні обирають одне речення зі свого тексту і переписують його так, щоб це речення:

- передавало іншу емоцію;
- звучало як порада іншому героєві;
- відповідало іншому стилю (публіцистичному/розмовному/офіційно-діловому).

Після цього 2–3 учні за бажанням зачитують оновлені фрагменти.

6. Підсумок, рефлексія, оцінювання (3–4 хв)

Мінірефлексія «Одним словом»

Учні говорять асоціацію/оцінку уроку:

«Сьогодні було... корисно / ново / складно / цікаво...»

Домашнє завдання

Написати розгорнуту історію із застосуванням техніки сторітелінгу (1–1,5 сторінки) на тему «Моя перемога над обставинами» або «Зустріч, яка змінила моє ставлення до...».

РОЗРОБКА УРОКУ З НАПИСАННЯ ВЕЛИКОГО ЗА ОБСЯГОМ
ТВОРУ (за класифікацією М. Пентилюк)

Клас: 11.

Тема: Глибина і переконливість: створення контрольного твору-роздуму на морально-етичну тему

Тип уроку: *Створення великого за обсягом письмового висловлення на морально-етичну тему (контрольний твір).*

Тривалість уроку: 45 хвилин.

Мета: перевірити сформованість умінь учнів створювати великий за обсягом письмовий твір;

з'ясувати рівень володіння нормами української літературної мови;

оцінити здатність учнів логічно та послідовно викладати думки; розвивати вміння працювати з темою, добирати й систематизувати матеріал;

виховувати відповідальність, самостійність, чесність під час виконання контрольної роботи.

Обладнання: демонстрація на екрані тем твору, зошити для контрольних робіт.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

1. Інструктаж (2–3 хв.)

Учитель повідомляє:

– тип роботи: контрольний твір;

– вимоги обсягу: орієнтовно 1,5–2 сторінки;

– критерії оцінювання:

- зміст: повнота, логічність, відповідність темі;
- структура тексту: композиційна зв'язність;

- мовне оформлення: дотримання лексичних, граматичних, орфографічних, пунктуаційних норм;
- стильова єдність;
- охайність і самостійність виконання.

Учитель нагадує загальні правила:

– твір повинен містити вступ, основну частину (2–3 мікротеми), висновок;

– забороняється користуватися гаджетами.

Варіанти тем контрольного твору (учні обирають одну)

Чому важливо не втрачати людяність у сучасному світі?

Випробування, що змінюють людину.

Милосердя як вияв духовної сили.

Відповідальність за власний вибір.

2. Написання контрольного твору (38–40 хв.)

Учні виконують роботу самостійно.

Учитель:

– стежить за дотриманням часу;

– відповідає лише на організаційні запитання, не надаючи допомоги щодо змісту твору;

– за 10 хвилин до завершення нагадує про необхідність оформлення висновку та перевірки помилок.

3. Здача робіт (1–2 хв.)

Учні здають роботи.

Учитель наголошує, що результати будуть оголошені на наступному уроці або через визначений термін.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СТАТИСТИЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ РЕЗУЛЬТАТІВ

I. ОСНОВИ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ТА СТРУКТУРИ ТЕКСТУ

1. Що таке зв'язне мовлення?

Передбачена відповідь. Зв'язне мовлення – це логічно, послідовно і граматично впорядковане висловлення, що має тему, основну думку, характеризується структурною цілісністю і комунікативною завершеністю.

2. Чим відрізняється тема тексту від основної думки?

Передбачена відповідь. Тема – це те, про що йдеться в тексті, а основна думка – головне, що автор хотів повідомити.

3. Що таке абзац і яку роль він відіграє у структурі зв'язного мовлення?

Передбачена відповідь. Абзац – завершена смислова частина тексту, що передає мікротему та допомагає структурувати матеріал.

4. Які типи мовлення найчастіше застосовуються в учнівських текстах і чим вони різняться?

Передбачена відповідь. Розповідь – передає події у часовій послідовності; опис – подає ознаки предметів, явищ, людей; роздум – містить твердження, докази та висновки.

5. Які слова можуть зв'язувати речення у тексті?

Передбачена відповідь. Речення у тексті можуть зв'язувати такі слова: тому, отже, однак, спочатку, потім, крім того та інші.

6. Чому важливо дотримуватися єдиного стилю у тексті?

Передбачена відповідь. Єдиний стиль забезпечує цілісність і доречність висловлення; змішування стилів руйнує логіку і сприйняття тексту.

II. СТРУКТУРА ТА АНАЛІЗ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ: ПРАКТИКУМ

1. Прочитайте текст. Визначте тему, основну думку, виділіть дві мікротеми.

Літо-моя улюблена пора року. Я люблю купатися в річці та гратися на свіжому повітрі. Також улітку ми з родиною часто подорожуємо. Це завжди цікаво і весело.

2. Прочитайте текст. Складіть план прочитаного тексту.

Хочу літати!

Найкраще у світі – не спати, коли знаєш: усі навколо давно поснули. Спить мама – підклала теплу й рідну долоню під щоку. Спить і, напевне, бачить у сні, що вона – дівчинка, і травень, який зараз набирає сили за моїм вікном, торкає мамині босі ноги лоскотливими крильцями трав. І тато спить, усміхається у сні своїм веселим згадкам. Навіть кіт мій, Корнелій, рудий розбишака, гроза нашого провулка, задрімав у кутку поруч із батареєю опалення. І хоч вона холодна – хто ж вам топтиме у травні! – Корнелій тулиться до неї і лагідно муркоче.

Я лежу під легкою пухнастою ковдрою, розкошую в теплі, а потім рішуче сідаю на ліжку й стрибаю на підлогу. Я підходжу до вікна, розчиняю його – і на хвильку спиняюся. Просто під вікном тонко світиться черемха. У кімнату вливаються солодкі пахощі, я вдихаю їх на повні груди, вистрибую на підвіконня – і сміливо зіскакую вниз, на траву. На мене рясно сиплеться роса, збита з черемхи, ноги обпікає зволожена трава, але я не звертаю уваги. Саме це мені й треба!

Я міцно стуляю повіки й шепочу: «Як легкий травневий вітер, я лечу, лечу над світом, над розквітлими садами, поруч з теплими зірками!» І коли я втрете нашіптую ці чарівні слова, повз мене, ледь торкаючись ніг, нечутною тінню проноситься мій Корнелій і, м'яко муркнувши, щезає за черемховим кущем. І в ту ж мить я відчуваю дивовижну полегкість у всьому тілі, земля ледь-ледь гойдається під моїми ногами, а тоді раптом пливе з-під них! Лечу!»

За Анатолієм Костецьким

238 слів

СЕРТИФІКАТИ,ЩО ЗАСВІДЧУЮТЬ АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ
КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.

2.

